

თინათინ ევდოშვილი

**სომხური წყაროები თემურ-ლენგის საქართველოში
ლაშქრობების შესახებ**

სპეციალობა _ 07. 00. 11

აღმოსავლეთის წყარომცოდნეობა
და ისტორიოგრაფია

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის
მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაციის

ავტორეფერატი

Tbilisi

2006

ნაშრომი შესრულებულია ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ჰუმანიტარული ფაკულტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის მიმართულების
არმენოლოგიის კათედრაზე

სამეცნიერო ხელმძღვანელები:

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი **ზაზა ალექსიძე**

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი **დავით კაციტაძე**

ოფიციალური ოპონენტები:

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი **კარლო კუცია**

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი **ელენე ცაგარეიშვილი**

დისერტაციის დაცვა შედგება 2006 წლის “ ___ ” “ _____ ” “ _____ ” საათზე

აკად. გ. წერეთლის სახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის P 10. 06 №9
სადისერტაციო საბჭოს სხდომაზე
მისამართი: თბილისი, 0162, აკად. გ. წერეთლის ქ. №3

დისერტაციის გაცნობა შესაძლებელია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
თბილისის აკად. გ. წერეთლის სახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში
მისამართი: თბილისი, 0162, აკად. გ. წერეთლის ქ. № 3

ავტორეფერატი დაიგზავნა 2006 წლის “ _____ ” “ _____ ”

სადისერტაციო საბჭოს სწავლული მდივანი
ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი

დარეჯან სვანი

ნაშრომის ზოგადი დახასიათება

სადისერტაციო ნაშრომის საგანი და მიზანი. XIV საუკუნის სამოციან წლებში შუა აზიაში დიდი ცვლილებები მოხდა. პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოვიდა მსოფლიო ისტორიის ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო ფიგურა თემურ-ლენგი. მისი მიზანი ჩინგიზ ყაენის იმპერიის აღდგენა და საერთაშორისო სავაჭრო გზებზე გაბატონება იყო. ამ მიზნის მისაღწევად თემურ-ლენგმა მრავალი დაპყრობითი ომი აწარმოა, დაამარცხა მახლობელი აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ასპარეზზე მოღვაწე ყველა კონკურენტი, მათ შორის _ ოქროს ურდოს ყაენი _ თოხთამიში და ოსმალთა თურქთა მბრძანებელი _ ბაიაზეთ I. ამ დაპყრობითი ომების ერთ-ერთი სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ობიექტი ამიერკავკასია იყო. 1386-1403 წლებს შორის თემურ-ლენგმა არაერთხელ დალაშქრა სომხეთი და საქართველო. საკვალიფიკაციო ნაშრომის შესწავლის საგანია თემურ-ლენგის საქართველოში ლაშქრობების ასახვა სომხური წყაროების მიხედვით. ხოლო ჩვენი მიზანია, თემურ-ლენგის საქართველოზე ლაშქრობების შესახები ინფორმაციის სომხური წყაროებით შევსება-გამდიდრება.

თემის აქტუალობა. საქართველოში თემურ-ლენგის შემოსევების ამსახველი ქართული წყაროები ძალიან ცოტაა. ამ ეპოქის აღწერისას ისტორიკოსები ყოველთვის განიცდიდნენ მასალის სიმცირეს, ამიტომაც უმეტესად უცხოენოვან საისტორიო წყაროებს მიმართავდნენ. ეს საკითხი დღემდე აქტუალურია, განსაკუთრებით, სომხურ წყაროებთან მიმართებაში, ვინაიდან მათი მონაცემები სრულად არ არის შემოსული და გათვალისწინებული თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში. აგრეთვე დასადგენია XVIII საუკუნის ქართული ნარატიული წყაროებისა და საქართველოში თემურ-ლენგის შემოსევების შესახებ არსებული სომხური წყაროების ურთიერთმიმართების საკითხი. თემის აქტუალობა გაპირობებულია იმიტაც, რომ მასში ასახულია ქართულ-სომხური ურთიერთობები და სომეხი ისტორიკოსების დამოკიდებულება საქართველოსა და ქართველების მიმართ XIV საუკუნის ბოლოსა და XV საუკუნის პირველ ნახევარში.

ნაშრომის მეცნიერული სიახლე. სადისერტაციო ნაშრომის სიახლეა ის, რომ იგი წარმოადგენს XIV-XVII საუკუნეების სომხურ მწერლობაში თემურ-ლენგის საქართველოში შემოსევების შესახებ დაცული ცნობების კომპლექსური შესწავლის პირველ მცდელობას. ქართველი მკვლევრებისათვის უკვე ცნობილი სომხური საისტორიო წყაროების გარდა განვიხილავთ ახლად მოძიებულ მასალასაც, კერძოდ XIV-XV საუკუნეების ქრონიკებს, რომელთა მონაცემები აზუსტებს და ავსებს ჩვენს ცოდნას საკითხის გარშემო.

ნაშრომის წყაროთმცოდნეობითი და ისტორიოგრაფიული ბაზა. სადისერტაციო ნაშრომზე მუშაობისას ძირითადად ვსარგებლობდით მაშტოცის სახელობის ერევნის მატენადარანის, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლ. მელიქსეთ-ბეგის სახელობის კაბინეტის ბიბლიოთეკის, აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ბიბლიოთეკის, ხელნაწერთა ფონდისა და ი. აბულაძის სახელობის კაბინეტის ბიბლიოთეკის, ეროვნული ბიბლიოთეკის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკის, გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკის ფონდებში დაცული მასალით; ზოგი ნაშრომის მოსაპოვებლად, რომლებიც არ აღმოჩნდა ზემოხსენებულ წიგნსაცავებში, გამოვიყენეთ ინტერნეტსაიტები.

საკვალიფიკაციო თემაზე მუშაობისას ძირითადად გამოვიყენეთ სომხური, ქართული, რუსული, ინგლისური, ფრანგული ორიგინალური და თარგმნილი ლიტერატურა.

XIV-XV საუკუნის სომეხ ავტორთა შორის გამოვიყოფდით – სტეფანე, ნერსე და თომა მეწოფელებს, გრიგოლ ტათეველს, გრიგოლ ხლათელსა და კირაკოს რშტუნელს; ქართველ ავტორთაგან – XIV საუკუნის მოღვაწეს ავგაროზ ბანდაიძეს ხოლო XVIII საუკუნეში “სწავლულ კაცთა” კომისიასა და ვახუშტი ბაგრატიონს. თემურიანთა ხანის მდიდარ სპარსულენოვან მწერლობასთან ერთად მნიშვნელოვანია, აგრეთვე, XIV-XV საუკუნეების ევროპელი მოღვაწეების მიქაელ პანარეტოსის, იოანე ჰალიფონტელის, რუი გონსალეს კლავიხოსა და იოჰან შილტბერგერის ნაშრომების გათვალისწინება.

ჩვენი ნაშრომის ისტორიოგრაფიული ბაზა არის ლ. ალიშანის, ჰ. მანანდიანის, ლ. ხაჩიკიანის, გ. კირაკოსიანის, დიმ. ბაქრაძის, ივ. ჯავახიშვილის, ს. კაკაბაძის, ლ. მელიქსეთ-ბეგის, კ. ტაბატაძის, დ. კაციტაძის, კ. კუციას, ვ. ბარტოლდის, ა. იაკუბოვსკის, რ. ბედროსიანის ნაშრომები.

ნაშრომის აპრობაცია. სადისერტაციო ნაშრომი შესრულდა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის არმენოლოგიის კათედრაზე. 2006 წლის 15 მაისს ნაშრომი განხილული და დასაცავად რეკომენდებულ იქნა არმენოლოგიის კათედრის გაფართოებულ სხდომაზე. კვლევის ძირითადი შედეგები აისახა გამოქვეყნებულ სტატიებში.

ნაშრომის სტრუქტურა: შესავალი, სამი თავი, პირველ თავში ორი

ქვეთავია; დასკვნა. გამოყენებული წყაროებისა და ლიტერატურის ნუსხა. დანართი.

დისერტაციის მოკლე შინაარსი

შესავალი

თემურ-ლენგის საქართველოში ლაშქრობების ამსახველი თანადროული ქართული წყაროები უკიდურესად მწირია. მათი მონაცემები საკმარისად ვერ ასახავენ XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე ქვეყანაში შექმნილ მძიმე ვითარებას. ამდენად, განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ყველა ის უცხოენოვანი წყარო, რომლებიც “აზიის დიდი დამპყრობლის” საქართველოში შემოსევების შესახებ გვაწვდიან ცნობებს. ამ წყაროთა შორის ჩვენი კვლევის ობიექტია სომხურ წყაროებში დაცული მასალა. ისინი საინტერესო ინფორმაციას იძლევიან ამ ეპოქის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური

მდგომარეობისა და კონკრეტული ისტორიული ფაქტების გამოკვლევისა თუ დაზუსტებისათვის. ამავე დროს, XVIII საუკუნის ქართველ ისტორიკოსთა ნაშრომებისა (“სწავლულ კაცთა” კომისიის “ახალი ქართლის ცხოვრება”, ვახუშტი ბატონიშვილის “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა”) და სომხური წყაროების ურთიერთმიმართების საკითხის გარკვევაც მეტად მნიშვნელოვანია. მიუხედავად იმისა, რომ XIV-XV საუკუნეებში შექმნილი სომხური წყაროები ძირითადად ცნობილია ქართველი ისტორიკოსებისათვის და მათი მონაცემების გამოყენებასაც საკმაოდ ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს, დროთა განმავლობაში ახალი წყაროების გამომჟღავნების კვალდაკვალ აქტუალური ხდება, ერთი მხრივ, მათი სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანა, ხოლო მეორე მხრივ, უკვე კარგად ცნობილი და ახლად მოძიებული მასალის კომპლექსური შესწავლა-დამუშავება.

თ ა ვ ი I

წყაროები და ლიტერატურა თემურ-ლენგის საქართველოში ლაშქრობების შესახებ

ა) წყაროები

სადისერტაციო ნაშრომის ამ ნაწილში მიმოხილულია ქართული, სპარსული, ევროპული, სომხური წყაროები, რომლებიც თემურ-ლენგის შემოსევების შესახებ შეიცავენ ცნობებს.

თემურ-ლენგის ლაშქრობების ამსახველი ქართული თანადროული წყაროები წარმოდგენილია რამდენიმე ქრონიკალური ხასიათის ჩანაწერით. ესენია: 1375, 1385, 1387, 1393, 1394, 1396 წლების ჩანაწერები; აგრეთვე 1400 წლით დათარიღებული რკონის მონასტრის წარწერა; ამავე წლის ლარგვისის პარაკლიტონის მინაწერი და საგვარეულო მატთანე – “მეგლი ერისთავთა”. ეს თხზულება დაწერილია 1348-1400 წლებს შორის და ერთადერთი შემორჩენილი ნარატიული წყაროა, სადაც მოიპოვება მოკლე ცნობები თემურ-ლენგის ლაშქრობის შესახებ.

ჩვენთვის საინტერესო ეპოქის შესახებ ინფორმაცია მოიპოვება XV საუკუნის სხვადასხვა სახის საეკლესიო თუ საერო ხასიათის დოკუმენტებში – იქნება ეს სიგელ-გუჯრები, თუ საჩივრის წიგნები. სპეციფიკიდან გამომდინარე უმეტესობა მათგანი თუმცა არ შეიცავს პირდაპირ ცნობებს თემურ-ლენგის ლაშქრობების შესახებ, მაგრამ გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ქვეყანაში არსებულ სოციალურ-ეკონომიკურსა და შიდაპოლიტიკურ ვითარებაზე. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა 1401-1415 წლების ამირეჯიბთა და 1440 წლის ალექსანდრე მეფის სიგელები; 1447 წლის 25 დეკემბრით დათარიღებულ ქართლ-კახეთის საკათალიკოსო მამულების სითარხნის გუჯარი, რომელსაც გიორგი VIII ამტკიცებს.

განხილულ წყაროთა შეფასებისას შეიძლება ითქვას, რომ მათი ცნობები ვერ ასახავს თემურ-ლენგის ყველა შემოსევას. თითქმის ყველა ცნობაში ქვეყნის ნგრევისა და გაპარტახების ზოგადი აღწერის მიუხედავად ისინი ფაქტობრივი მასალის სიმწირითა და, მრავალ შემთხვევაში, ქრონოლოგიური უზუსტობებით ხასიათდებიან. ამ ნაკლოვანებათა გამო ქართული თანადროული წყაროები ვერ ასახავენ XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე საქართველოში შექმნილ მდგომარეობას.

გაცილებით უფრო მრავალფეროვანი და ვრცელია XVII-XVIII საუკუნეების სპარსეთში მოღვაწე ქართველი ისტორიკოსის ფარსადან გორგიჯანიძის, ვახტანგ VI “მეცნიერ კაცთა” კომისიისა და ვახუშტი ბატონიშვილის მონათხრობი თემურ-ლენგის შემოსევების შესახებ.

ფარსადან გორგიჯანიძის “საქართველოს ისტორიის” ის ნაწილი, რომელიც თემურ-ლენგის შემოსევების შესახებ მოგვითხრობს მთლიანად სპარსულენოვან წყაროებზეა

დაფუძნებული. “მეცნიერ კაცთა” მიერ შედგენილი “ახალი ქართლის ცხოვრების” ძირითადი უცხოენოვანი წყაროც “სპარსთა ცხოვრება” არის, თუმცა მათ ხელთ გუჯრები და “სომეხთა ცხოვრება” ჰქონიათ.

კომისიის ნაშრომის მიმართ კრიტიკული დამოკიდებულების მიუხედავად ვახუშტი ბატონიშვილმა თემურ-ლენგის საქართველოში შემოსევების აღსაწერად ძირითადად “ახალი ქართლის ცხოვრება” გამოიყენა, მაგრამ მასაც ჰქონდა რაღაც სომხური წყარო, რომელიც შინაარსობრივად განსხვავდებოდა “მეცნიერ კაცთათვის” ცნობილისაგან.

ჩვენთვის საინტერესო ეპოქის საქართველოს შესახებ მცირე რაოდენობით ცნობები მოიპოვება XIV-XV საუკუნეების ევროპელ მოგზაურთა, უფრო სწორად, სხვადასხვა სახის დიპლომატიურ მისიათა წევრებისა თუ ელჩების ნაშრომებში. მხედველობაში გვაქვს მიქაელ პანარეტოსის “ამბავი ტრაპიზონის მეფეების დიდი კომნენოსების, და თითოეულმა როგორ, როდის და რამდენ ხანს იმეფა”, იოანე ჰალიფონტელის “სამყაროს შეცნობის წიგნი”, ბავარიელი იოჰან შილტბერგერის “მოგზაურობის წიგნი” და რუი გონსალეს დე კლავიხოს “სამარყანდში თემურის კარზე მოგზაურობის დღიური”. ეს უკანასკნელი ასახავს 1403-1406 წლებს. აღსანიშნავია, რომ მათი ავტორები გარეშე დამკვირვებლებად გვევლინებიან, რის გამოც ეს ცნობები საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის ცალკეულ ფაქტებს ეხება და არ ასახავს იმ მძიმე სოციალურსა და ეკონომიკურ ვითარებას, რაც თემურ-ლენგის შემოსევებმა გამოიწვია საქართველოში.

თემურ-ლენგის საქართველოში ლაშქრობების შესახებ ბევრი საინტერესო ცნობა მოიპოვება თემურიანთა ხანის სპარსულენოვან ლიტერატურაში. XV საუკუნის დასაწყისიდან ჯერ უშუალოდ თემურ-ლენგის, ხოლო შემდგომ მისი შთამომავლების დაკვეთით იწერებოდა როგორც ორიგინალური, ასევე კომპილაციური ხასიათის საისტორიო თხზულებები: ნიზამ ად-დინ შამის “გამარჯვების წიგნი”; შერეფ ად-დინ ალი იეზდის “გამარჯვების წიგნი”; მუინ ად-დინ ნათანზის “მსოფლიო ისტორიის” ტიპის ნაშრომი “მოინ [ად-დინ ნათანზის] რჩეული ისტორიათაგანი”; ჰაფეზ-ე აბრუს “მაჯმა” და “მატიანეთა კრებული”; აბდ არ-რეზაყ სამარყანდის “ორი ბედნიერი მნათობის აღმობრწყინებისა და ორი ზღვის შერწყმის ადგილი”; ფასიჰი ხაფის “ფასიჰის კონსპექტი”; მირხონდის “მსოფლიო ისტორიის” ტიპის თხზულება “სიწმინდის ბაღი”; ხონდემირის “ცხოვრებათა აღმწერლობის მეგობარი”; ანონიმის “თემურის ისტორია”, რომლებშიც განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა თემურ-ლენგის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას, მის მიერ მოწყობილ დაპყრობით ომებს.

თემურიანთა ხანის ისტორიოგრაფიაში ცენტრალური ადგილი უკავიათ ნიზამ ად-დინ შამისა და შერეფ ად-დინ ალი იეზდის. მეხოტბე ისტორიკოსთაგან განსხვავებული სულისკვეთებისაა სამარყანდში მცხოვრები სირიელი არაბის, აჰმედ იბნ არაბშაჰის, არაბულ ენაზე დაწერილი ნაშრომი “ბედისწერის საოცრებანი თემურის ამბებში”.

ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა სომხურ წყაროებში დაცული ცნობები თემურ-ლენგის ამიერკავკასიასა და კერძოდ საქართველოში ლაშქრობის შესახებ.

სომხური ლიტერატურა, რომელსაც საისტორიო მწერლობის მდიდარი ტრადიციები აქვს, XIV საუკუნიდან დაცემის გზას დაადგა და მთელი სამი საუკუნის განმავლობაში მძიმე კრიზისს განიცდიდა. მიუხედავად ამისა, სომხეთში მაინც იქმნებოდა მცირე ზომის საისტორიო ხასიათის თხზულებები. ისინი ძირითადად ქრონიკებისა და ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერების სახით არის დაცული. ამ წერილობით ძეგლებში საქართველოს ისტორიის მკვლევართათვის მეტად მნიშვნელოვანი პირდაპირი თუ არაპირდაპირი ცნობები არის შემონახული.

ანდერძ-მინაწერთა იმ ცნობებში, რომლებიც ჩვენთვის საინტერესო ეპოქას ეხება, აღწერილია ის საშინელი სისასტიკე და დაუნდობლობა, რითაც გამოირჩეოდა თემურ-ლენგი. ჩვენთვის ცნობილი ანდერძ-მინაწერები, რომლებიც ასახავენ თემურ-ლენგის შემოსევებს სომხეთსა და მის მეზობელ ქვეყნებში, 1387-1422 წლებს შორის არის დაწერილი. მათ

ავტორთა შორის არიან XIV-XV საუკუნეების მიჯნის სომხეთის თვალსაჩინო სასულიერო მოღვაწეები. გრიგოლ ტათეველის (დაახლ. 1346-1410/1414) ნაშრომს – “Kf67rfg7 sh6b“ (კითხვა-მიგებათა წიგნი) ერთვის ანდერძი, სადაც დაცულია საინტერესო ცნობები, რომლებიც თემურ-ლენგის პირველი შემოსევებისა და მათი ქრონოლოგიის შესახებ გვაძლევს ინფორმაციას.

სომხეთსა და საქართველოში თემურის შემოსევების შესახებ საინტერესო ცნობები აქვს შემონახული ასევე ცნობილი სასულიერო მოღვაწის გრიგოლ ხლათელის (1350_1425) მიერ სხვადასხვა დროს დაწერილი ნაშრომების ანდერძ-მინაწერებსა და \$hmf jfu6fg f9djh7 -- “ჩვენი დროის ვაებათა ხსენებას”.

თემურ-ლენგის საქართველოში ლაშქრობებს აღწერს 1391 წლით დათარიღებული ერთი ლექსად დაწერილი ანდერძი და 1399, 1400, 1401 წლებში დაწერილი ანდერძები.

საქართველოში თემურ-ლენგის შემოსევების შესახებ ცნობები არის შემონახული იერუსალიმის მატენადარანის №1801 ხელნაწერ კრებულსა და იერუსალიმის წმ. იაკობის მონასტრის ბიბლიოთეკის №1719 ხელნაწერ კრებულებში, რომელიც XV საუკუნით თარიღდება.

საინტერესო ცნობები მოიპოვება ვარდაპეტ კირაკოს რშტუნელის მცირე ზომის ქრონიკაშიც. კირაკოსი XV საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწეა. ქრონიკა ეხება 1248-1443 წლებს, ხოლო კირაკოს ვარდაპეტის ორიგინალურ ნაშრომად 1381-1443 წლების ამსახველი ნაწილი ითვლება. კირაკოს რშტუნელის ამ ქრონიკის მოგვიანებით აღმოჩენილი, რედაქცია 1972 წელს გამოაქვეყნა ლ. ხაჩიკიანმა. ქრონიკა ასახავს 1386-1443 წლებს შორის მომხდარ ამბებს. აქ მოკლედ არის აღნიშნული 1400 წელს თემურ-ლენგის საქართველოში ლაშქრობის შესახებ.

იმ ავტორთა შორის, რომლებიც სომხეთსა და მის მეზობელ ქვეყნებში (მათ შორის – საქართველოში) თემურ-ლენგის შემოსევების შესახებ მოგვითხრობენ, ყველაზე მნიშვნელოვანია თომა მეწოფელი (1376/1379_1346 წწ.). იგი თავისი დროის ერთ-ერთი თვალსაჩინო სასულიერო მოღვაწეა. მისი თხზულება – “სტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა” – ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პირველწყაროს წარმოადგენს ამ პერიოდის ამიერკავკასიის, და კერძოდ საქართველოს, ისტორიის შესასწავლად.

ზემოჩამოთვლილ, არცთუ მრავალრიცხოვან თანადროულ სომხურ წყაროებს, რომლებიც თემურ-ლენგის შემოსევების შესახებ მოგვითხრობენ, შეემატა 1970-იან წლებში გამოვლენილი სტეფანე ვარდაპეტისა და ნერსე ეპისკოპოსის ქრონიკა. მცირე ზომისა და მოკლე ქრონოლოგიური პერიოდის მიუხედავად შინაარსობრივად “ქრონიკა” საკმაოდ ტევადია. მისი ყველაზე ვრცელი ნაწილი, რომელიც უშუალოდ 1386-1387 წლებს ეხება, შეიცავს ცნობებს სომხეთსა და საქართველოში მომხდარი ამბების შესახებ.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე ცნობები შემონახულია XII საუკუნის ცნობილი სომეხი ისტორიკოსის სამუელ ანელის “ქრონოგრაფიის” გამგრძელებელთა ნაშრომებში. პირველი გაგრძელება მოიცავს 1257-1424 წლებს. აქ დაცული ინფორმაცია თითქმის იდენტურია იერუსალიმის ზემოხსენებული ხელნაწერის ცნობისა. მეორე გამგრძელებლის ნაშრომი მოიცავს 1392-1665 წლებს. ეს გაგრძელება დასაწყისიდან 1443 წლის ჩათვლით თითქმის ემთხვევა კირაკოს რშტუნელის ქრონიკის შესაბამის მონაკვეთს.

თემურ-ლენგის საქართველოში ლაშქრობების შესახებ მოგვითხრობენ XVII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსები არაქელ თავრიზელი და დავით ბაღმეელი.

ბ) ლიტერატურა

ნაშრომის პირველი თავის ამ ნაწილში მიმოხილულია XVIII-XX საუკუნეების ქართველ და უცხოელ მკვლევართა ნაშრომები, რომლებიც ეხება ზოგადად თემურ-ლენგის მოღვაწეობასა და მის ლაშქრობებს ამიერკავკასიასა და კერძოდ საქართველოში.

ჩვენ მიერ განხილულ ნაშრომთა შორის არის დავით ბაგრატიონის (1767-1819 წ.) “ისტორია რომელსა ეწოდების ნარკუჭი”. იოანე ბაგრატიონის (1768-1830 წ.) ენციკლოპედიური ხასიათის ნაშრომში “ხუმარსწავლა” (კალმასობა); ნიკო დადიანის (1780-1834 წ.), “ქართველთ ცხოვრება”. ეს მკვლევრები საქართველოს ისტორიის ჩვენთვის საინტერესო ეპოქის აღსაწერად თავის წყაროდ ძირითადად ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებას იყენებდნენ.

XIX საუკუნის მკვლევართა შორის ამ პერიოდის შესწავლას განსაკუთრებული ღვაწლი დასდო მარი ბროსემ. მან იმდროისათვის ყველაზე ვრცლად და დაწვრილებით მიმოხილა ჩვენთვის საინტერესო ეპოქა. მან ამ ნაშრომებით პირველმა შემოიტანა ქართულ სამეცნიერო მიმოქცევაში XIV-XV საუკუნეების უცხოელი ისტორიკოსების ნაშრომები. კერძოდ, გამოიყენა თომა მეწოფელის, შერეფ ად-დინ ალი იეზდის, მიქაელ პანარეტოსისა და კლავიხოს ცნობები.

1895 წელს სიმონ ღოღობერიძემ გამოსცა ამ ნაშრომის შემოკლებული რუსული ვარიანტის ქართული თარგმანი კომენტარებითურთ.

1885 წელს დიმიტრი ბაქრაძემ გამოსცა ვახუშტი ბატონიშვილის “საქართველოს ისტორია, განმარტებული და შეკრებილი ახლად შეძენილის არხეოლოგიური და ისტორიული მასალით”. აღსანიშნავია, რომ დიმ. ბაქრაძემ პირველმა მიაქცია ყურადღება და მოკლედ შეეხო ქართული წყაროებისა და თომა მეწოფელის თხზულების ურთიერთმიმართების საკითხს.

მოკლედ არის მოთხრობილი თემურ-ლენგის შემოსევების შესახებ ვ. პოტტოს, მოსე ჯანაშვილის და დავით კარიჭაშვილის ნაშრომებში.

ზემოხსენებული ნაშრომების შეფასებისას შეიძლება ითქვას, რომ ყველა მათგანი მოგვითხრობს თემურ-ლენგის შემოსევებისდროინდელი საქართველოს პოლიტიკურ ისტორიას. ყოველ მათგანში პრაქტიკულად უგულვებელყოფილია თანადროული ეპოქის საზოგადოების, ეკონომიკისა და კულტურის ისტორია; ავტორები კრიტიკულად არ აფასებენ მათ მიერ გამოყენებულ საისტორიო წყაროებს.

მომდევნო პერიოდში ქართველმა მეცნიერებმა უფრო გააფართოეს კვლევის დიაპაზონი და XIV-XV საუკუნეების პოლიტიკურ ისტორიასთან ერთად ყურადღება მიაქციეს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურული მდგომარეობის შესწავლასაც. ამ მხრივ აღსანიშნავია სარგის კაკაბაძის რუსულენოვანი ნაშრომი. თემურ-ლენგის შემოსევების ისტორიას ს. კაკაბაძე შეეხო ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორიისათვის წამმღვარებულ გამოკვლევაშიც. მკვლევარი ეხება “ქართლის ცხოვრებისა” და სომხური წყაროს, კერძოდ თომა მეწოფელის თხზულების, ურთიერთმიმართების საკითხსაც.

XIV-XV საუკუნეების მიჯნის საქართველოს ისტორია, კერძოდ თემურ-ლენგის შემოსევების ხანა, ყველაზე საფუძვლიანად და ვრცლად გამოიკვლია და აღწერა ივანე ჯავახიშვილმა ნაშრომში “ქართველი ერის ისტორია”. მან კრიტიკულად შეაფასა იმ დროისათვის ხელმისაწვდომი ყველა ქართული, სომხური, სპარსული, ბერძნული და ევროპული წყარო.

ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობასა და “ქართველი ერის ისტორიაში” ივ. ჯავახიშვილი შეეხო “სწავლულ კაცთა კომისიის” მიერ შედგენილი “ქართლის ცხოვრების” და XIV-XV საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის თომა მეწოფელის თხზულების ურთიერთმიმართებისა და ამ ნაშრომებში დაცული ცნობების სანდოობის ხარისხს. Черты феодального строя и крестьянские

ლეონ მელიქსეთ-ბეგი პირველი იყო ქართველ არმენისტთა შორის, ვინც საგანგებო ყურადღება მიაქცია საქართველოს შესახებ დაცულ ინფორმაციას XIV-XV საუკუნეების

მემატიანის თომა მეწოფელის საისტორიო თხზულებაში – “ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა” და მისსავე “მემუარებში”. მან ამოკრიბა ეს ცნობები და სომხური ტექსტი პარალელური ქართული თარგმანითა და კომენტარებით გამოსცა. ლ. მელიქსეთ-ბეგი საგანგებოდ შეეხო “ქართლის ცხოვრების” გაგრძელებებისა და თომა მეწოფელის ისტორიის ურთიერთმიმართების საკითხს.

თემურ-ლენგის საქართველოში შემოსევების სოციალურ-ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ შედეგებზე ამახვილებს ყურადღებას ნიკო ბერძენიშვილი ნაშრომში – “საქართველოს ისტორია XIII-XIV სს., კონსპექტი.” ნ. ბერძენიშვილი მოკლედ, მაგრამ საგანგებოდ აღნიშნავდა ხოლმე სომხეთში მიმდინარე პროცესების გავლენას ჩვენთვის საინტერესო ეპოქის საქართველოს პოლიტიკურ ვითარებაზე. მაგ. მკვლევარი საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლის გამომწვევ საგარეო მიზეზებს შორის თემურ-ლენგის უმაგალითო თარეშთან ერთად სომხეთის დაცემასაც მიიჩნევს. ნ. ბერძენიშვილს ეკუთვნის აგრეთვე საქართველოს ისტორიის ამ პერიოდის ამსახველი ნაშრომი, რომელიც საბჭოთა კავშირის ისტორიის ნარკვევებში შევიდა.

თემურ-ლენგის მახლობელ აღმოსავლეთსა და ამიერკავკასიაში, კერძოდ საქართველოში, ლაშქრობების შესახებ მოგვითხრობს ვალერიან გაბაშვილი. ის არამხოლოდ გვიხატავს სასტიკი დამპყრობლისა და მოქნილი პოლიტიკოსის სახეს, არამედ ყურადღებას ამახვილებს მისი დაპყრობითი ომების მიზეზებსა და მიზნებზე.

XIV-XV საუკუნეების მიჯნის საქართველოს სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიისა და თემურიანთა ხანის სპარსულენოვანი ისტორიოგრაფია საფუძვლიანად არის შესწავლილი დავით კაციტაძისა და კარლო ტაბატაძის ნაშრომებში.

გურამ მაისურაძე მონოგრაფიულ ნაშრომში “ქართველი და სომეხი ხალხის ურთიერთობა XIII-XVIII საუკუნეებში” მოკლედ ეხება თემურ-ლენგის შემოსევებს.

XVII-XVIII საუკუნეების ქართული ნარატიული წყაროებიდან და ზემოთ მიმოხილული სამეცნიერო ლიტერატურიდან ჩანს, რომ სომხური წყაროების გამოყენებას XIV-XV საუკუნეების საქართველოს ისტორიის შესწავლა-აღწერისათვის საკმაოდ ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს. მაგრამ XVII-XVIII საუკუნეების ქართული საისტორიო თხზულებებისა და მათი შესაძლო სომხური წყაროების მოძიება და და მათი ურთიერთმიმართების კვლევის საკითხი დღემდე სპეციალური განხილვის საგანი არ გამხდარა.

ქართველ არმენოლოგთა მუშაობა ჩვენთვის საინტერესო ეპოქის შესწავლის ჭრილში XIV-XV საუკუნეების სომხური წყაროების თარგმნისა და კომენტარების მიმართულებით წარიმართა. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ნიკოლოზ (ლაშა) ჯანაშიასა და ელენე ცაგარეიშვილის მიერ შესრულებული ვ. ნალბანდიანის ნაშრომის ქართულად თარგმანი, ალექსანდრე აბდალადის “სომხურ ხელნაწერთა ანდერძების ცნობები საქართველოს შესახებ (XIV-XV ს.ს.)”; განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია კარლო კუციას მიერ შესრულებული თომა მეწოფელის ნაშრომის – “ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა” – ქართული თარგმანი, რომელსაც ახლავს შესავალი და ერთვის კომენტარები. ამ ნაშრომის მნიშვნელობა მეტად დიდია, უპირველეს ყოვლისა იმიტომ, რომ ქართულ სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოვიდა თომა მეწოფელის თხზულების სრული ქართული ტექსტი.

უკანასკნელ ათწლეულში XIV-XV საუკუნის საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკის შესახებ მეტად საინტერესო ნაშრომები გამოაქვეყნა დავით ნინიძემ.

1998 წელს გამოცემულ ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევების I ტომში კი დ. ნინიძე მიმოხილავს საქართველოს სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკურ მდგომარეობას XIV საუკუნის მეორე ნახევარსა და XV საუკუნის დამდეგს. ეს ნაშრომი აშუქებს საქართველოს მესვეურთა მიერ თემურ-ლენგის წინააღმდეგ გამართულ საგარეო დიპლომატიურ ურთიერთობებს და ამ მიმართულებით წარმოებული მუშაობის შედეგებს.

თემურ-ლენგის შემოსევებსა და XIV-XV საუკუნეების საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა აქტუალურ საკითხებს ეხებიან სხვა ქართველი მკვლევრებიც. მათ შორის აღსანიშნავია დ. გვრიტიშვილი, ვ. კიკნაძე, ჯ. ოდიშელი და სხვანი.

თემურიანთა ხანისა და კერძოდ თემურ-ლენგის საქართველოში შემოსევების შესახებ მსჯელობისას შეუძლებელია არ გავითვალისწინოთ რუსი მეცნიერების ვ. ბარტოლდის, ვ. ტიზენგაუზენის, ა. იაკუბოვსკის ა. ნოვოსელცევის ნაშრომები. ამ ავტორთა ნაშრომები არ არის ფოკუსირებული უშუალოდ საქართველოსა და თემურ-ლენგის ურთიერთობაზე, მაგრამ მნიშვნელოვნად აფართოებს ზოგად წარმოდგენას თემურ-ლენგის, როგორც შუა საუკუნეების ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი პიროვნებისა და პოლიტიკური მოღვაწის შესახებ და თემურიანთა ხანის პოლიტიკურსა თუ კულტურულ მემკვიდრეობაზე.

დასავლეთ ევროპულსა და ამერიკულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღსანიშნავია ვლადიმერ მინორსკის, დევიდ ალენის, რობერტ ბედროსიანის, ბეატრის ფორბს მენცის, დევიდ ნიკოლის ნაშრომები.

XIV-XV საუკუნეების სომხეთის ისტორიას ეხება ვენეციელი მხითარისტი მიქაელ ჩამჩიანი (1736-1823 წ.) ნაშრომში “სომხეთის ისტორია”. თემურ-ლენგის შემოსევების აღწერისას მისი ძირითადი წყაროა თომა მეწოფელის საისტორიო ნაშრომი; ამას გარდა ისტორიკოსი იყენებდა ბერძენი ისტორიკოსის დუკას ნაშრომსა და ანდერძ-მინაწერებსაც.

XIX საუკუნის 90-ან წლებში ჩვენთვის საინტერესო პერიოდით დაინტერესდა ლევონდ ალიშანი. მის ნაშრომებში “აირარატი”, “სისაკანი”. ამ ნაშრომებში მოკლედ არის მოთხრობილი თემურ-ლენგის შემოსევების შესახებაც.

XX საუკუნის სომეხ მკვლევართაგან ჩვენთვის საინტერესო ეპოქის შესწავლას დიდი ღვაწლი დასდეს ჰაკობ მანანდიანმა, და ლევონ ხაჩიკიანმა. ეს მკვლევრები თავიანთ ნაშრომებში ეხებიან თემურ-ლენგის ლაშქრობებს საქართველოში.

“სომეხი ხალხის ისტორიის” IV ტომში ცალკე თავი ეთმობა თემურ-ლენგის შემოსევებს სომხეთში. აქვე მოკლედ არის მოთხრობილი საქართველოში შემოსევების შესახებაც.

1997 წელს გამოიცა გ. კირაკოსიანის მონოგრაფიული ნაშრომი. ნაშრომში მოთხრობილია თემურის საქართველოში ლაშქრობების შესახებაც.

თ ა ვ ი II

თემურ-ლენგის შემოსევები საქართველოში სომხური წყაროების მიხედვით

1386 წლის გაზაფხულზე თემურ-ლენგმა თავრიზი აიღო. გადალახა არაქსი და სომხეთი ააოხრა. დიდი ალაფი და ურიცხვი ტყვე იგდო ხელთ და საქართველოში შემოიჭრა.

ჩვენ ხელთ არსებულ სომხურ წყაროებს შორის თემურ-ლენგის მიერ 1386 წელს თბილისის აღების, ბაგრატ V დატყვევებისა და ამის შემდგომ განვითარებული მოვლენების შესახებ ყველაზე უფრო ვრცლად სტეფანე და ნერსე მეწოფელების ქრონიკასა და თომა მეწოფელის ისტორიაში არის მოთხრობილი. ამ ორი საისტორიო წყაროს შესწავლის საფუძველზე დგინდება, რომ თომა მეწოფელი 1386-1387 წლების სომხეთის ისტორიის

აღწერისას სარგებლობდა წერილობითი წყაროთი და რომ ეს წყარო სტეფანე და ნერსე მეწოფელების ქრონიკაა.

სომხური წყაროების მიხედვით თემურ-ლენგმა თბილისი აიღო, უამრავი ხალხი დაატყვევა და დახოცა. თომა მეწოფელის წერს – “ფიქრობდნენ, რომ დახოცილნი უფრო მეტი იყვნენ ვიდრე ცოცხლად გადარჩენილნი”. ქართველთა მეფე ბაგრატ დიდი ძღვენით ეახლა დამპყრობელს, “სატანური ბოროტებით” აღსავსე თემურმა აიძულა იგი მაჰმადიანობა მიეღო, ხოლო შემდეგ ყარაბაღში წაიყვანა.

ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია სომეხი მემატრიანეების, სტეფანე და ნერსე მეწოფელების, მონათხრობი ქართველთა მეფე ბაგრატის დატყვევებისა და გამუსლიმების შემდგომ განვითარებული მოვლენების თაობაზე. კერძოდ, ქრონიკაში 1387 წელს თემურ-ლენგის ლაშქრის ქართველთაგან განადგურების ასეთი ინტერპრეტაცია გვაქვს: თემურ-ლენგის ნდობით აღჭურვილი ბაგრატ მეფე საქართველოში მოდის თითქოსდა მთელი თავისი სამეფოს გასათათრებლად. მას თან მოჰყავს ჩაღათაელთა დიდძალი ჯარი, რომელსაც იგი მთლიანად ღუპავს. შემდეგ წყარო გვაუწყებს რომ ბაგრატის ძენი – გიორგი, კონსტანტინე და დავითი – თემურ-ლენგის პირისპირ წარდგნენ. ცოტა ხნის შემდეგ განრისხებული თემური მიდის ყარა-მაჰმად თურქმანის წინააღმდეგ სალაშქროდ.

თომას ცნობის მიხედვით კი ბაგრატ, რომელსაც თემურ-ლენგის ლაშქარი საქართველოში მოჰყავს, წინასწარ აფრთხილებს თავის ვაჟებს, რომ დახვდნენ მას და გაათავისუფლონ ჩაღათაელთა ხელიდან. უფლისწულები ვიწრო და გაუვალ ადგილზე უსაფრდებიან საქართველოში მომავალ ლაშქარს, რომელსაც მეფე ბაგრატ მოუძღვის. თომას ცნობით, ქართველები 12 000-იან ჩაღათას ლაშქარს ამოხოცავენ, მეფეს ათავისუფლებენ და თავის ქვეყანაში ბრუნდებიან. ამას თემურ-ლენგის ყარა-მაჰმადის წინააღმდეგ იღუმალი გალაშქრება მოჰყვება.

ამ ორი ცნობის მსგავსების მიუხედავად თვალსაჩინოა მათ შორის გარკვეული განსხვავებაც. პირველი მათგანიდან არა ჩანს ჩაღათას ლაშქრის დაღუპვის გარემოებები. საფიქრებელია, ეს მართლაც უფლისწულების დახმარებით უნდა მომხდარიყო, მაგრამ თომა მეწოფელთან ხსენებული დავით უფლისწული, მიქაელ პანარეტოსის ცნობით, ბაგრატ მეფესთან და დედოფალ ანასთან ერთად ტყვედ ჰყავდა თემურს და საუკეთესო შემთხვევაში იგი მამასთან ერთად დაბრუნდებოდა სამშობლოში. სტეფანე და ნერსე მეწოფელების ქრონიკიდან კი ისე ჩანს, რომ ბაგრატ მეფის მიერ ჯარის გაწყვეტა და გიორგის, კონსტანტინესა და დავითის თემურ-ლენგის პირისპირ წარდგომა თანადროული ქმედება კი არ არის, არამედ თანმიმდევრობით მომხდარი ფაქტებია: ჯერ ბაგრატ მეფე ხოცავს ჩაღათას მრავალრიცხოვან ლაშქარს, შემდეგ კი უფლისწულები გამოდიან თემურ-ლენგის წინააღმდეგ და ეს ამბავი ქართველთა მეფის ტყვეობიდან განთავისუფლებას არ უკავშირდება. მაშასადამე, გამოდის, რომ ბაგრატისათვის გამოყოლებული ჯარის ამოხოცვის შემდეგ თემური და ქართველი უფლისწულები პირისპირ შეპყრიან ერთმანეთს. ამ შემთხვევაში დავით უფლისწულის მოხსენიება გიორგისა და კონსტანტინეს გვერდით უფრო ბუნებრივი ჩანს. ცნობაში რომ უშუალოდ თემურზეა ლაპარაკი, ამას ჩვენი წყაროს სხვა მონაცემებიც უჭერს მხარს. აქ დაცული ცნობები ყოველთვის განასხვავებენ იმას, თუ რომელი ძალა მოქმედებს – თემური, თემურის ლაშქარი თუ ჩაღათაელთა ლაშქარი. 1387 წელს თემურ-ლენგის საქართველოზე ლაშქრობას სპარსულენოვანი წყაროებიც ადასტურებენ.

რაც შეეხება თემურ-ლენგის მიერ ბაგრატისათვის საქართველოში გამოყოლებული და შემდეგ დაღუპული ლაშქრის რაოდენობას, სტეფანე და ნერსე მეწოფელების ქრონიკაში აღნიშნულია მხოლოდ, რომ ბაგრატ თემურს “მრავალრიცხოვან ჯარს” სთხოვს თავისი ქვეყნის მაჰმადიანობაზე მოსაქცევად. ხოლო შემდეგ, როდესაც ამ ჯარის განადგურებაზეა საუბარი, აღნიშნულია, რომ “მთლიანად დაღუპაო”. როგორც ვნახეთ, აქ არა ჩანს დაღუპული ლაშქრის რაოდენობა. თომა მეწოფელთან კი აღნიშნულია, რომ 12 000 ჩაღათა დაიღუპა,

თუმცა ავტორი იქვე უმატებს “როგორც ამბობენ”-ო. ჩანს, ეს ინფორმაცია თომას სხვათაგან ჰქონია გაგონილი და სარწმუნოდ მიუჩნევია. შესაძლოა, დაღუპული ლაშქრის რაოდენობა რამდენადმე გაზვიადებულიც იყოს, მაგრამ იმ ფაქტის უარყოფა, რომ თემურ-ლენგს ბაგრატიანთა მართლაც გამოუყოლებია ჯარი და იგი ქართველებს ამოუწყვეტიათ, ვფიქრობთ, ექვს აღარ უნდა იწვევდეს.

სომხური წყაროები მოგვითხრობენ, რომ ყარაბაღში გამოზამთრების შემდეგ თემური სივნიეთში (ისტორიული სომხეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთში მდებარე ოლქი) ჩანს. როგორც ამ ცნობებიდან ირკვევა, თემურ-ლენგი სივნიეთში აღდგომის შემდეგ მოდის, თანაც, მისი გამოჩენა სრულიად მოულოდნელია იქ მცხოვრებთათვის. მთვარის კალენდრით 1387 წელს აღდგომა 6-7 აპრილს უწევდა, ხოლო მეორე კვირიაკე აპრილის 14-15 რიცხვებია. სპარსულენოვანი წყაროების თანახმად, თემურის მეორე 1387 წლის ლაშქრობა გაზაფხულის დამდეგს ივარაუდება, ყარაბაღში გამოზამთრებისა და გოგჩის ტბის მიდამოებიდან თოხთამიშის წინააღმდეგ ლაშქრის გაგზავნასა და თავად თემურის ყარა-მაჰმად თურქმანის წინააღმდეგ წასვლას შორის. “ახალი ქართლის ცხოვრების” ცნობით, დროის ეს მონაკვეთი უფრო კონკრეტულად არის განსაზღვრული: “და ვითარცა მოიწივა თუე მარტისა, შემოიკრიბა სიმრავლე ლანგ-თემურ და წარმოემართა კუალად ქართლად, განძნებული ფრიად. მას ჟამსა იყო გაზაფხულის პირი, და ციოდა დიდად, და მოსწვდა, და სთოვდა”. გამოდის, რომ 1387 წელს თემურ-ლენგს საკმაოდ დრო ჰქონდა საქართველოზე სალაშქროდ და ეს ლაშქრობა მარტსა და აპრილის დასაწყისში უნდა ვივარაუდოთ.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ თანადროული სომხური წყაროების ცნობები ერთგვარად ამაგრებს ვ. ტაბატაძის მოსაზრებებს 1387 წლის გაზაფხულზე თემურ-ლენგის მეორე შემოსევის შესახებ და ამ ლაშქრობის ქრონოლოგიური ლოკალიზაცია შესაძლებელია 1387 წლის მარტის თვეში.

სტეფანე და ნერსე მეწოფელების ქრონიკისა და თომა მეწოფელის ჩვენთვის საინტერესო ძირითადი ცნობა, რომელიც თემურ-ლენგის საქართველოში შემოსევებს უკავშირდება, სხვა საინტერესო ინფორმაციასაც შეიცავს საქართველოსა და ქართველების შესახებ. პირველი მათგანი ეხება ქართული სამეფო საგვარეულოს წარმოშობას. იმის მიუხედავად, რომ ეს ცნობა არც ფაქტობრივი მონაცემებით, არც ქრონოლოგიური თვალსაზრისით არ ასახავს ისტორიულ რეალობას, იგი საშუალებას გვაძლევს, თვალი გავადევნოთ საქართველოში ბაგრატიონთა დამკვიდრების დროისა და გარემოებათა შესახებ XIV-XV საუკუნეებში სომხეთის გარკვეულ წრეებში გავრცელებულ წარმოდგენას.

ქართველთა გამაჰმადიანებული მეფე ბაგრატი ჯარს სთხოვს თემურ-ლენგს, რათა დაბრუნდეს საქართველოში და თავისი ერი მუსლიმანობაზე მოაქციოს. წყაროს თანახმად, ესენი არიან: “დვალი, ოსეთი, იმერელი, მ[ე]გრელი, აფხაზი, სონები, ქართველი, მ[ე]სხი”.

სტეფანე და ნერსე მეწოფელების ქრონიკასა და თომა მეწოფელის ისტორიაში დაფიქსირებული ასეთი სურათი ერთგვარად ასახავს XIV საუკუნის მიწურულს ქვეყნის საშინაო მდგომარეობას: საქართველოში თავს იჩენს ერთიანი სამეფოს დეცენტრალიზაციისა და მეფის ხელისუფლებისაგან განდგომის მცდელობები. ეს კი ერთიანი სამეფოს დაშლის პროცესის ახალ ეტაპს წარმოადგენს, რომელსაც თემურ-ლენგის გამანადგურებელი ლაშქრობები ერთვის თან და დიდწილად უწყობს ხელს საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლას. შესაძლოა, “ოსეთის” როგორც ტერიტორიული ერთეულის დასახელება ამ ჩამონათვალში გაპირობებული იყოს არა საქართველოზე გარკვეული სახის პოლიტიკური დამოკიდებულებით XIV საუკუნეში, არამედ იმ ძლიერი კულტურული ზეგავლენით, რომელსაც ქრისტიანობის დამკვიდრების ხანიდან განიცდიდა ოსეთი საქართველოს მხრიდან. შესაძლოა, სწორედ ამ ტრადიციის ძალით უნდა გაემაჰმადიანებინა ქართველ მეფეს არა მხოლოდ თავისი ქვეყანა, არამედ ოსეთიც.

ყარა-მაჰმად თურქმანზე გალაშქრებისა და ქალაქ ვანის აღების შემდეგ 1387 წლის ბოლოს თემურ-ლენგი ამიერკავკასიას გაეცალა და სამარყანდში დაბრუნდა.

თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაზიარებულია აზრი რომ თემურის საქართველოში მომდევნო შემოსევა 1394 წლის ზაფხულში დაიწყო. მან ამჯერად სამცხე ააოხრებინა თავის სარდლებს, და როცა ისინი უკან დაბრუნდნენ მტკიცე ციხეების აღების შემდეგ თავად თემურ-ლენგმა გაილაშქრა არაგვის ხეობისაკენ, რადგან იქ ბევრი მტერი ეგულებოდა. ამასობაში თემურ-ლენგმა შეიტყო, რომ თოხთამიშმა დერბენდი გადმოლახა და მის წინააღმდეგ გაილაშქრა. ბრძოლის ველმა კავკასიონის ჩრდილოეთით გადაინაცვლა. თემურ-ლენგსა და ოქროს ურდოს ყაენ თოხთამიშს შორის გადამწყვეტი ბრძოლა 1395 წლის ზაფხულში, მდინარე თერგის პირას მოხდა. თემურმა სასტიკად დაამარცხა თოხთამიში და მისი სამფლობელოც ააოხრა.

ჩვენ ხელთ, არსებულ სომხურ წყაროებში არ მოიპოვება ინფორმაცია 1393 ან 1394 წლებში თემურის საქართველოში ლაშქრობების შესახებ. მაგრამ შემორჩენილია მოკლე ცნობა, რომელიც “ხუთწლიანი ომის” პერიოდში თემურის თუ მისი ლაშქრის საქართველოში ყოფნას ადასტურებს. 1400 წელს გადაწერილი ერთი ხელნაწერის ანდერძ-მინაწერის მიხედვით 1393 წელს თემურ-ლენგი შეიჭრა ბაბილონში და ააოხრა მთელი ასურეთი, აქედან იგი კვლავ სომხეთს შემოესია. შემდეგ კი “ჰონთა კარი” ანუ დარუბანდი გაიარა და რისხვად დაატყდა თავს ჰონთა მეფეს (თოხთამიშს), დაიპყრო, ააოხრა იქაურობა და დაამარცხა მონღოლები. ამ ომში თემურ-ლენგის ლაშქარი შიმშილისგან დაუძლურებულა და რაოდენობითაც საკმაოდ შემცირებულა. გრიგოლ ხლათელი აღნიშნავს, რომ ჯარი “ალანთა კარით” დაბრუნდა და თავის ქვეყანაში წავიდაო. სპარსულ წყაროებში არაფერია ნათქვამი “ალანთა კარით” დაბრუნებაზე, და არც ლაშქარს თავსდამტყდარ გასაჭირზე, მაგრამ საგანგებოდ არის აღნიშნული, რომ უკანა გზაზე თემურმა დალაშქრა ის ქვეყნები და ხალხები, რომლებიც კავკასიონის მთის ჩრდილოეთის კალთებზე ცხოვრობდნენ და კავშირი ჰქონდათ ქართველებთან. თემურმა მათ ქრისტიანული საკულტო ნაგებობები დაუნგრია და ისლამი მიაღებინა.

სომხურ წყაროებში თემურ-ლენგის საქართველოში შემოსევებთან დაკავშირებული კიდევ ერთი საინტერესო მოვლენა აისახა. კერძოდ XIV საუკუნის მიწურულს მომხდარი ერთი ფაქტი – საქართველოს მეფის გიორგი VII მიერ თემურ-ლენგის ჯარით ალყაშემორტყმული ალინჯის ციხის აღება და თავერ ჯალაირის განთავისუფლება.

გიორგი VII მიერ ალინჯის ციხეზე ლაშქრობა მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო, რაც დადასტურდა მის თანადროულ საისტორიო მწერლობაში. ცნობები ციხის აღების შესახებ, რასაც მოჰყვა განრისხებული თემურ-ლენგის მიერ საქართველოს მორიგი დალაშქვრა, შემონახულია ქართულ, სპარსულ, ესპანურ და გერმანულ წყაროებშიც.

ცნობები გიორგი VII მიერ ალინჯის (სომხური ტრადიციით – ერნჯაკის) ციხის აღებისა და ამის შემდეგ განვითარებული მოვლენების შესახებ შემონახულია გრიგოლ ხლათელის სხვადასხვა დროს (1400, 1403 წწ.) დაწერილი ნაშრომების ანდერძ-მინაწერებსა და “ჩვენი დროის ვაებათა ხსენებაში” ([\\$hmfjuf6fg f9djh7](#)). 1400 წლის თემურ-ლენგის საქართველოში შემოსევის შესახებ ცნობა არის 1401 წელს ტათევის მონასტერში გადაწერილი ხელნაწერის ანდერძშიც. ჩვენთვის საინტერესო ფაქტის შესახებ ცნობები არის შემონახული იერუსალიმის “მატენადარანის” № 1801 და იერუსალიმის წმ. იაკობის ბიბლიოთეკის ხელნაწერ კრებულებში. აგრეთვე ვარდაპეტ კირაკოს რმტუნელის, იმავე კირაკოს ბანასერის (ფილოლოგის) მოკლე ქრონიკაში; XII საუკუნის ცნობილი სომეხი ისტორიკოსის სამუელ ანელის “ქრონოგრაფიის” პირველ (მოიცავს 1257-1424 წლებს) და მეორე (მოიცავს 1392-1665 წლებს) გაგრძელებასა და XVII საუკუნის ისტორიკოსის არაქელ თავრიზელის “ისტორიაში”.

აქამდე გიორგი VII მიერ ერნჯაკის (ალინჯის) ციხეზე ლაშქრობის ამსახველი სომხური მასალა მკვლევართა სპეციალური შესწავლის საგანი არ გამხდარა მიუხედავად

იმისა, რომ ამიერკავკასიის ისტორიის ამ უმძიმეს ეპოქაში ეს ფაქტი სასტიკი დამპყრობლის წინაღმდეგ განხორციელებული წარმატებული სამხედრო ოპერაციის იშვიათი მაგალითია. ვფიქრობთ, სომხურ წყაროებში დაცული ცნობები ფაქტობრივი თვალსაზრისით გაამდიდრებს ძირითადად სპარსულენოვანი მასალით აღდგენილ სურათს.

ერნჯაკის ციხე სომხეთის ერთ-ერთი ყველაზე მიუდგომელი და ძნელად ასაღები ციხესიმაგრე იყო. იგი სივნიეთის ოლქში მდებარეობდა მდინარე ერნჯაკის შუაწელში, მის მარჯვენა ნაპირზე. ციხე კლდოვანი მთის წვერზე იდგა და კარგად აკონტროლებდა ირგვლივ გადაშლილ საკმაოდ ვრცელ დაბლობს. ერნჯაკის ციხე ჯერ კიდევ V საუკუნიდან არის ცნობილი. ამ ციხესიმაგრეში სივნიეთის მფლობელთა საგანძურიც ინახებოდა.

არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა ერნჯაკს სტრატეგიული თვალსაზრისითაც. ის ნახიჩევანის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარეობდა და დასავლეთისა და აღმოსავლეთის დამაკავშირებელი ძირითადი სავაჭრო-საქარავნო გზის ერთ-ერთი პუნქტი იყო. სწორედ აქ გადიოდა ნახიჩევანიდან საქართველოსკენ მომავალი გზაც.

XIV საუკუნის ბოლოსათვის ერნჯაკის ციხეს ჯალაირები (XIV საუკუნის მეორე ნახევარში სამხრეთ აზერბაიჯანში გაბატონებული თურქ-მონღოლური დინასტია) ფლობდნენ. 1386 წელს თემურთან დამარცხების შემდეგ თავრიზიდან გაქცეულ აჰმად ჯალაირს აქ გაუხიზნავს თავისი სახლეული და ხაზინა. სომხური წყაროების ცნობებით თემურ-ლენგს ჯერ კიდევ 1386 წელს პირველი შემოსევისას უცდია ამ ციხის აღება, მაგრამ ვერ მოუხერხებია და ალყა შემოურტყამს. ციხის აღების შემდეგი მცდელობა თემურს უკვე მომდევნო წელს ჰქონია. საქართველოში ლაშქრობის შემდეგ 1387 წელს გელაქუნის ტბაზე დაბანაკებულმა თემურმა ჯერ სომეხ დიდებულთა დოფიანთა დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენლები დაამარცხა და ამოხოცა, ხოლო შემდეგ ერნჯაკზე გაილაშქრა, მაგრამ ციხის აღება ვერ შეძლო. გრიგოლ ხლათელი ვანის ციხის ალყისა და აღების (1387 წ. სექტემბერი) ამბის შემდეგ ერნჯაკის ციხის შესახებაც იუწყება, რომ ეს ციხეც ალყაშემორტყმული ყოფილა თემურ-ლენგის ლაშქრის მიერ და განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში იყო ზატიკიდან წმინდა ჯვრის დღესასწაულამდე, ე. ი. 1387 წლის 7 აპრილიდან 26 სექტემბრამდე, მაგრამ თემურს მისი აღება ვერ მოუხერხებია. ამასვე ადასტურებს სპარსულენოვანი წყაროც: 1387 წელს თემურმა გამაგრების ქვედა ნაწილის აღება შეძლო, მაგრამ ციხის დამცველები ციტადელში ჩაიკეტნენ. უწყლობით გათანგული მეციხოვნეები უკვე დანებებას აპირებდნენ, მაგრამ ბედად წვიმა მოსულა, წყლის საცავები აუვსია და გარნიზონსაც შეუცვლია გადაწყვეტილება.

გრიგოლ ხლათელის ცნობით 1394 წელს თემურს ავნიკისა და ბაგარანის ციხეები აუღია. ამავ დროს განუახლებია ერნჯაკის ალყაც. სპარსული წყაროების ცნობებით როცა 1394 წლის ბოლოს უფლისწული მირანშაჰი თემურის ბანაკში ჩავიდა იგი ამ დროს ალინჯის მიდამოებში იყო დაბანაკებული. გრიგოლ ხლათელი გვამცნობს, რომ ჩაღათაელებმა “მტკიცე კედელი აღმართეს” ერნჯაკის გარშემო. ციხის გარშემო ქვითკირის კედლის ამენების ფაქტი დასტურდება სპარსულენოვან წყაროშიც. შარაფ ად-დინის მიხედვით თოხთამიშის დამარცხების შემდეგ სამარყანდში დაბრუნების წინ 1396 წელს თემურმა ციხის აღება “ჰულაგუს ტახტის” მფობელს უფლისწულ მირანშაჰს დაავალა და დიდი ჯარიც დაუტოვა. ამ უკანასკნელმა ციხეს მაღალი კედელი შემოავლო, რომ ვერც ვერავინ გამოსულიყო და ვერც ვერავის შეეღწია შიგნით.

თემურის არყოფნით ისარგებლეს მირანშაჰის სამფლობელოში შემავალმა დაპყრობილმა ხალხებმა და საერთო მტრის წინააღმდეგ განაახლეს ბრძოლა. ამიერკავკასიაში ამ ბრძოლის სათავეში საქართველოს მეფე გიორგი VII დგას. მეფე, მირანშაჰით უკმაყოფილო, თავის მოკავშირე სიდი ალი შაქისელთან ერთად ჩაღათაელთა მრავალწლიან ალყაში მოქცეული ერნჯაკის ციხის ასაღებად და იქ მყოფი სულთან თაჰერის გასათავისუფლებლად მიდის. ათავისუფლებს თაჰერს და სამომავლოდ ციხის დაცვისათვის საგანგებო ზომებს

იღებს. ერნჯაკის ციხეზე ქართველთა ეს წარმატებული ლაშქრობა სომხურ წყაროებში გიორგი მეფის დიდ და არნახულ გამარჯვებად არის შეფასებული. იერუსალიმის წმ. იაკობის მონასტრის ბიბლიოთეკის ხელნაწერში დაცულია მეტად საინტერესო ცნობა იმ ბრძოლის შესახებ, რომელიც ერნჯაკის ციხის აღების შემდეგ მომხდარა ქართველებსა და ჩალათაელებს შორის. “ქართველი მეფე სამასი კაცით ჯერ კიდევ ციხესთან იყო, როცა მოვიდა ოცდაათ ათასზე მეტი ჩალათაელი და ალყა შემოარტყა მათ. ისინი მდინარის პირას იმყოფებოდნენ მოუშნადებლნი, მაგრამ ეკვეთნენ მტერს და სასწაულებრივად ამოხოცეს ისინი და გაბრუნდნენ”. ეს ცნობა კარგად ავსებს სპარსულენოვანი წყაროების ცნობებს: მოალყე ჯარის სარდალი სეიფ ად-დინი დამარცხების შემდეგ თავრიზში გაიქცა და მირანშაჰს დახმარება სთხოვა. თავრიზიდან წამოსულ მამველ ჯარს უფლისწული აბუბექრი ედგა სათავეში. ქართველებმა ეს ჯარიც დაამარცხეს და გაბრუნდნენ თავიანთ ქვეყანაში.

ამავე ხელნაწერის მიხედვით გიორგი VII მიერ ერნჯაკის ციხის აღება 1398 წელს მოხდა. ეს თარიღი ერთწლიან განსხვავებას გვაძლევს გრიგოლ ხლათელის ცნობებთან შედარებით. გრიგოლ ხლათელთან ციხის აღების თარიღი ორ სხვადასხვა ანდერძ-მინაწერშია დაცული და ორივეგან 1399 წელია მითითებული. ეს თარიღები 1398 და 1399 წლები უფრო ახლოს უნდა იყოს სინამდვილესთან, ვიდრე ქართულ ქრონიკასა და ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომში დაფიქსირებული 1396 წელი.

გიორგის მიერ ერნჯაკის ციხის აღების შესახებ ცნობა არის იერუსალიმის “მატენადარანის” ხელნაწერშიც, თუმცა ეს ამბავი 1393 და 1400 წლებს შორის არის მოქცეული და უთარიღია. ასეთივე ვითარებაა კირაკოს რშტუნელის, სამუელ ანელის მეორე გამგრძელებისა და არაქელ თავრიზელის თხზულებებში: ალინჯის შესახებ თხრობა 1392-1400 წლებს შორის არის ჩართული. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ზემოთ ჩამოთვლილ ნაშრომებში 1393 და 1392 წლით ყველგან თემურის მიერ ბაღდადის აღება აღინიშნება, ხოლო 1400 წლის გასწვრივ ყველგან აღნიშნულია განრისხებული თემურ-ლენგის საქართველოში ლაშქრობა. ამ თვალსაზრისით ოდნავ განსხვავდება სამუელ ანელის პირველი გამგრძელებელი. მასთან ერნჯაკის აღება და თემურის საქართველოზე ლაშქრობაც 1393-1403 წლებს შორის არის მოთხრობილი.

რამ განაპირობა ეს ლაშქრობა, რომელსაც სომეხი ავტორები “დიდ და არნახულ” გამარჯვებას უწოდებენ და რომლის გამოც თემური კვლავ წამოვიდა საქართველოზე სალაშქროდ სპარსულენოვანი წყაროები თემურის საქართველოში 1399-1400 წლების ლაშქრობის მიზეზად ისლამის გავრცელებას ასახელებენ. სომხური წყაროები კი მიუთითებენ, რომ ამ ლაშქრობის მთავარი მიზეზი ქართველი მეფის მიერ ერნჯაკის ციხის აღება და სულთან თაჰერის გათავისუფლება იყო. ვ. მინორსკის მიხედვით თაჰერ ჯალაირს ქართველებთან მატრიმონიული კავშირი ჰქონია, ამას გარდა მისი აზრით გარკვეული როლი უნდა ეთამაშა ჯალაირების ხაზინის დაუფლების სურვილსაც. თუმცა ვფიქრობთ, რომ ესეც ვერ იქნებოდა საკმარისი საბაზი ალინჯაზე სალაშქროდ. უფრო საფუძვლიანად გვეჩვენება ის მოსაზრებები (ე. მამისთვალიშვილი, კ. ტაბატაძე, დ. ნინიძე), რომლებიც თემურ-ლენგის წინააღმდეგ ქართველთა და ჯალაირთა პოლიტიკურ კავშირზე მიუთითებს.

სომხური წყაროების მიხედვით, როცა თემურმა შეიტყო, რა გააკეთა ქართველმა მეფემ, საშინლად განრისხდა: “ამის გამო ყიოდა მხეცივით გაცოფებული ლანგ-თემური და კვლავ მესამედ წამოვიდა აურაცხელი სიმრავლის ჯარით, მეტით ვიდრე პირველად და მეორედ”. ეს ლაშქრობა 1399 წლის შემოდგომაზე დაწყებულა და გაგრძელებულა არანაკლებ 7 თვისა.

საქართველოში თემურ-ლენგის 1399 და 1400 წლების შემოსევები სომხურ წყაროებში ერთ ლაშქრობად არის გაერთიანებული.

ყარაბაღში გამართული ყურულთაის გადაწყვეტილებით თემური კვლავ საქართველოზე ლაშქრობას გეგმავს. იგი ბარდავში დაბანაკდა და გიორგი VII მოციქული გაუგზავნა. თემური ქართველთა მეფისგან სულთან თაჰერის გაცემას მოითხოვდა,

სანაცვლოდ კი მშვიდობას ჰპირდებოდა. გიორგი VII უარის შემდეგ თემური საქართველოს შემოესია. ამ ფართომასშტაბიანი შემოსევის ერთ-ერთი ობიექტი არაგვის ხეობა იყო.

1400 წლით დათარიღებული ერთი ლექსად ნაწერი ანდერძი გვამცნობს: “დიდიხნის დახშული ალანთა კარი გაიღო, მოვიდა ბოროტი და სასტიკი თემური და შეაკრთო ყველა სულიერი. მოვიდა, შემოაღწია საქართველოში, აიღო დიდი რაოდენობით ალაფი და ტყვე, მთელი ეს ქვეყანა თრთის, როგორც ბელურა ტოტზე.” როგორც ჩანს, თემურ-ლენგს არა მარტო არაგვის ხეობა დაულაშქრავს, არამედ დარიალამდეც მიუღწევია. ამ ცნობას მხარს უჭერს “მეგლი ერისთავთას” თანადროული ცნობაც.

სომხური წყაროების მიხედვით თემურ-ლენგი წყვეტდა და ანადგურებდა ქართველებს. მოკლულთა რიცხვი 100000-ზე მეტი იყო, ხოლო ტყვეთა რაოდენობა – კიდევ უფრო მეტი. არ ითვლებოდნენ ისინი, რომლებსაც ცხენები თელავდნენ ან ვისაც კლდიდან ყრიდნენ.

სომხურ წყაროებში დაცულია ცნობები შინაგამცემლობის შესახებ. ერთი ცნობით თემურს ქართველი მთავრები წამოუძღვნენ და საქართველოში შემოიყვანეს, გიორგი მეფე კი იძულებული გახდა აფხაზეთში წასულიყო. თომა მეწოფელის ცნობით, თემურ-ლენგის შემოსევისათვის გიორგი VII და მისი ძმები კონსტანტინე და დავითი საგანგებოდ მოემზადნენ. ქართველთა და სომეხთა მთელი მოდგმა ციხეებში შეხიზნეს, თვითონ კი ვიწრო და მიუვალ ადგილებში გამაგრდნენ. ამასობაში სამი ურჯულო და უღმრთო დიდებული შეუმჩნევლად გამოეყო მეფეს, თემურს ეახლა და გზა უჩვენა. თემურ-ლენგმა უამრავი ქრისტიანი იგდო ხელთ. დიდებულები დახოცა, ხოლო უბრალო ხალხი ტყვედ წაიყვანა. თომას ცნობით ტყვეების რაოდენობა 60 000 მეტი იყო. ბეწვზე გადარჩენილმა მეფე გიორგიმ ასი კაცი იახლა, მტრის შუაგულში შეიჭრა და მრავალი ჩაღათა დახოცა, შემდეგ კი გამაგრებულ ადგილს შეაფარა თავი. თემურის ლაშქარმა საქართველო ააოხრა, ეკლესიები დააქცია და ტყვეები წაასხა. თომას ცნობით ყოველ ხუთ ჩაღათას 20 ტყვე ჰყავდა. ბევრი მათგანი გზაში იხოცებოდა, დავრდომილებს თავს უტეხავდნენ, რომ ცოცხალად არ გადარჩენილიყვნენ. ყოველივე ეს თომას თავისი თვალთ უნახავს.

იმ უბედურების შესახებ, რაც ქვეყანას თავს დაატყდა სხვა ცნობაც მოიპოვება: მომხდურებმა დიდად ავნეს ქვეყანას, ეკლესიები და ციხეები დაანგრიეს, მიწასთან გაასწორეს მცხეთა – საკათალიკოსო ტაძარი, ქალაქი და მისი სანახები, მამაკაცები დახოცეს, ქალები და ბავშვები ტყვედ წაასხეს”. მათი ცოდვით იწვოდნენ “არა მხოლოდ ქრისტიანები, არამედ უცხოთესლნიც, რომლებიც ხედავდნენ ამ უცოდველ კრავებს, ჩავარდნილთ სისხლისმსმელი და ადამიანის სახის მქონე მხეცების ხელში, რომელთაც არავინ ებრალებოდათ”. აღსანიშნავია, რომ სვეტიცხოვლის დანგრევის ფაქტი ასახულია იოანე ჰალიფონტელის ნაშრომშიც.

ერნჯაკის ციხის ალყის ხანგრძლივობის შესახებ უცხოენოვან წყაროებში ერთსულოვნება არ არის. გრიგოლ ხლათელის ცნობით 15 წელია, სპარსულენოვანი წყაროებით – 10, კლავიხოს მიხედვით – 3, ხოლო შილტბერგერის ნაშრომში 16 წელია დასახელებული. ჩვენ მიერ მიმოხილული სომხური წყაროების საფუძველზე, ვფიქრობთ, რომ მათ შორის უპირატესობა სომხურ წყაროში დასახელებულ რიცხვს უნდა მიენიჭოს. აქვე აღვნიშნავთ, რომ სომხური წყაროები არაფერს მოგვითხრობენ იმ ვითარებისა და გარემოებების შესახებ, რომელშიც მოხდა თემურ-ლენგის მიერ ერნჯაკის (ალინჯის) ციხის აღება.

სპარსული წყაროების მიხედვით უკიდურეს გაჭირვებაში ჩავარდნილმა ციხის დამცველებმა კვლავ გიორგი VII მიმართეს დახმარებისათვის. მანაც აღუთქვა დახმარება. ეს რომ სირიიდან მობრუნებულმა და ბაღდადზე ლაშქრობის სამზადისში მყოფმა თემურ-ლენგმა შეიტყო, სასწრაფოდ გამოგზავნა თავისი სარდლები საქართველოს დასალაშქრად, ციხის დამცველებს დახმარების იმედი გადაეწურათ და 1401 წელს გაქცევის უშედეგო

მცდელობის შემდეგ მტერს დანებდნენ. საქართველოს ასაოხრებლად წამოსული ლაშქარი კი კოლის მინდორზე შეეყოვნდა, ამასობაში თემურიც დაბრუნდა ბალდადიდან და შამქორში დაბანაკდა. თემურსა და გიორგი VII შორის დიპლომატიური მოლაპარაკება გაიმართა, რაც 1401 წლის შემოდგომაზე შამქორის ზავით დასრულდა. საქართველო კი თემურის ურდოების მორიგ შემოსევას გადაურჩა.

თავი III

ქართლის ცხოვრებისა და სომხური წყაროების ურთიერთმიმართების საკითხისათვის

“ახალი ქართლის ცხოვრება” ჩვენამდე სამი ნუსხით არის შემონახული. ჯანაშვილისეული D, ჭალაშვილისეული c, და მაჩაბლისეული m. მათ შორის უძველესი არის მ. ჯანაშვილის მიერ აღმოჩენილი. “ახალი ქართლის ცხოვრების” ეს ნუსხა ჯანაშვილისეულ ხელნაწერში გვიან არის ჩაკერებული. ქაღალდისა და ხელის შესწავლის საფუძველზე დგინდება, რომ ეს ნუსხა 1721-1731 წლებს შორის უნდა იყოს დაწერილი. ამ ნუსხაში დაფიქსირებული ვახუშტი ბატონიშვილის ავტოგრაფული მინაწერები თუ საცნობარო ხასიათის შენიშვნები მოწმობს, რომ ნუსხას მეცნიერი ბატონიშვილის ხელში გამოუვლია.

კ. გრიგოლია ფიქრობს, რომ “ჯანაშვილისეულ ნუსხაში უფრო გვიან ჩაკერებული გაგრძელების ნაკვეთი ამ ძეგლის ის კაიხელად გადაწერილი ცალი უნდა იყოს, რომელიც მეცნიერ კაცთა კომისიას მუშაობის დამთავრებისთანავე რუსეთს გაუგზავნია ვახტანგ მეფისათვის”. მკვლევრის აზრით ამ ნუსხის ოფიციალურ ხასიათზე უნდა მიუთითებდეს “ის მრავალრიცხოვანი შენიშვნები, რომლებიც მხოლოდ მის კიდებზეა შემორჩენილი და სხვაგან არსად არ მოიპოვება”. მიუხედავად ამ მეტად მნიშვნელოვანი დადებითი მომენტისა ჯანაშვილისეული ნუსხა ნაკლულია, აქ თხრობა მხოლოდ 1534 წლამდეა მოყვანილი. ამ დანაკლისის შევსება შესაძლებელია ჭალაშვილისეული ნუსხით.

მეორე ნუსხა 1731 წელს არის გადაწერილი მოსკოვში ერაჯ ჭალაშვილის მიერ. ამ უკანასკნელის დამოკიდებულება ჯანაშვილისეულ ნუსხაზე აშკარაა. ამაზე მეტყველებს ის, რომ ჯანაშვილისეულ ნუსხაში ადგილის სიმცირის გამო წვრილად მიწერილი შესავალი ნაწილი ჭალაშვილისეულ ნუსხაში გამართულად არის გადაწერილი.

მაჩაბლისეული ნუსხა ყველაზე უფრო გვიანდელია და თავის მხრივ დამოკიდებულია ჭალაშვილისეულზე. ამ ნუსხაში გადამწერს ჩართული აქვს ცნობები, რომლებიც მაჩაბელთა საგვარეულო მატთანედან უნდა იყოს ამოღებული და სათანადო ადგილებში ჩამატებული.

“მეცნიერ კაცთა” კომისიისათვის ვახტანგ VI დავალებული ჰქონდა ძველთაგანვე არსებული “ქართლის ცხოვრების” შერყვნილი ადგილების შესწორება და XIV-XVII საუკუნეების ისტორიის აღწერა. ნაშრომისათვის წამძღვარებულ წინასიტყვაობაში კომისიის მეთოდოლოგიური კრედო არის ჩამოყალიბებული: “ჟამამდე ღთივ გვრგვინოსნისა მეფისა გიორგისამდე, ძისა თავდადებულისა მეფისა დიმიტრისამდე, ეწერათ ცხოვრებანი ქართველთანი. ხოლო ძისა მეფისა გიორგისა ძისა ბაგრატისა, არღარა წერებულ იყო ვიდრე მეფისა გიორგისა ძისა ბაგრატისამდე. ხოლო ამის ბაგრატისა და ძისა მისისა კოსტატინესი დაეწერათ და ვპოვეთ ძუელთა წიგნთა შინა და ქუემორე რიგსა მისსა ზედა დაგვწერია. და

ესე ამბავნი მის-ზამოთნი გუჯართა და სპარსთა და სომეხთა ცხოვრებისგან გამოვიღეთ და აღვწერეთ, ხოლო მეფისა ალექსანდრესა და მისა მისისა მეფისა კოსტატინესი და შემდგომი ძუელთა კაცთა და სპარსთა ცხოვრებისა, და ქორონიკონთა და გუჯართაგან აღვწერია ვიდრე მეფისა როსტომისადმდე. ხოლო მეფისა როსტომის-აქათი თვთ თუალითა მნახველთა და მისთა ომებთა შინა მყოფთა კაცთაგან აღვწერია. და, რაოდენი საეჭუელ იყო, უკმარ ვყავით, ხოლო მართალი აღვწერია ცხოვრებისა ბაგრატ მეფისითგან”.

ქართველი მკვლევრები დიდი ხანია დაინტერესდნენ, კონკრეტულად რა სპარსულ და სომხურ წყაროებს იყენებდა კომისია XIV-XV საუკუნეებისა და კერძოდ თემურ-ლენგის შემოსევების აღსაწერად. “სწავლულ კაცთა” კომისიის მიერ გამოყენებული წყაროების შესახებ მსჯელობისას ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, რომ ეს წყაროები ორ მთავარ ჯგუფად იყოფა 1) ადგილობრივ ქართულ და 2) უცხოელთა წყაროებად. “უცხოელთა წყაროებად მხოლოდ საისტორიო თხზულებები “სპარსთა და სომეხთა ცხოვრებანი “ჰქონიათ, განსაკუთრებით კი სპარსული საისტორიო მწერლობით უსარგებლიათ”.

“ახალი ქართლის ცხოვრების” სომხური წყაროს (თუ წყაროების) რაობის დადგენის საკითხი და მისი კომისიის ნაშრომთან მიმართების პრობლემა სპეციალური შესწავლის საგანი არასდროს გამხდარა.

გარდა ზემოხსენებული ზოგადი ცნობისა სომხურ წყაროზე მითითებას ვხვდებით იქ, სადაც თავდება თხრობა თემურის ჩინგიზიდურ-ღვთიური წარმომავლობისა და მისი აღზევების შესახებ, კერძოდ: “და ესეც ლანგ-თემურ თესლისგან მათისა იყო და პატრონობდა ულუსსა რომელსამე ზედა. და პოვა ჟამი რამე ნებისა თვისისა და მოკლა მეფე თურქთა და მოსრნა ყოველნივე ძენი მისნი და თვთ დაიპყრა სრულიად თურქეთი და პატრონობდა ყოველთავე ზედა” აქ ჭალაშვილისეული და მაჩაბლისეული ნუსხები უმატებენ: “ცხოვრება ამა ლანგ-თემურისა ვრცლად წერილ არს ცხოვრებასა შინა სპარსთასა და სომეხთაცა სხუებრ რადმე აღუწერიათ და, ჭეშმარიტი რომელი არს, ღმერთმან უწყის”.

“ქართლის ცხოვრების” კრიტიკული ტექსტის გამოცემაში ეს ფრაგმენტი სქოლიოში არის გამოტანილი და გამომცემლის შემდეგი კომენტარი ახლავს: “ეს უნდა იყოს ერთ-ერთი რედაქტორის მარგინალური შენიშვნა, რომელიც შემდეგ შიგ ტექსტში ჩაურთავს გადამწერს”. იმის გამო, რომ ამ ადგილას ყველაზე ძველი ჯანაშვილისეული ნუსხა ნაკლულია, შეუძლებელია ზუსტად დადგინდეს “სწავლულ კაცთა” კომისიის რედაქციაში უკვე არსებობდა ეს შენიშვნა თუ უშუალოდ ჭალაშვილის ხელთ არსებული ნუსხის რედაქტორის შენიშვნასთან გვაქვს საქმე, რომელიც თავად ერაჯ ჭალაშვილმა შეიტანა ტექსტში. ყოველ შემთხვევაში არ უნდა იყოს გამორიცხული დაშვება, რომ კომისიის ნაშრომშივე სახელდებოდეს გამოყენებული წყარო ანუ იგულისხმებოდეს რომელიღაც კონკრეტული “სპარსთა ცხოვრება” და იქვე იყოს მითითებული სხვა ალტერნატიული ინფორმაციის შემცველი წყაროც – სომხური, რომლის შინაარსი ცნობილია კომისიისთვის, მაგრამ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში უპირატესობას სპარსულს ანიჭებს.

სადღეისოდ ჩვენთვის ცნობილ სომხურ წყაროთა შორის თემურის წარმომავლობისა და ვინაობის შესახებ ცნობები მოიპოვება ანდერძ-მინაწერებში. ეს ცნობები მეტად მოკლე და ზოგადი ხასიათისაა. უფრო კონკრეტული და სპარსულენოვანი წყაროების მონაცემებისაგან სრულებით განსხვავებული ცნობები მოიპოვება სტეფანე და ნერსე მეწოფელების ქრონიკაში, თომა მეწოფელის თხზულებაში “ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა” და დავით ბაღეშელის ქრონიკაში, რომელიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თომას თხზულებას ემყარება.

სტეფანე და ნერსე მეწოფელების ქრონიკაში ნათქვამია, რომ თავდაპირველად თემურ-ლენგი თავრიზის მბრძანებლის მეომარი ყოფილა, შემდეგ რაღაც მიზეზების გამო სამარყანდში გაქცეულა და იქ დიდი ავაზაკი გამხდარა, გაძლიერებულა და თავისი დაპყრობითი ლაშქრობებიც წარმატებით განუხორციელებია, ბოლოს კი თავრიზიც აუღია.

გაცილებით უფრო ვრცლად მოგვითხრობს იმავე ამბავს თომა მეწოფელი. თემურ-ლენგის ყაჩაღური წარსულისა და მზაკვრობის შესახებ ცნობებს მხარს უჭერს იბნ არაბშაჰისა და რუი გონსალეს დე კლავიხოს ნაშრომებში შემონახული ცნობებიც. თუ “სწავლულ კაცებს” რაიმე ამდაგვარი ინფორმაციის შემცველი სომხური წყარო ჰქონდათ ხელთ, მართლაც შეეძლოთ ეთქვათ “სომეხთაცა სხუებრ რადმე აღუწერიათ და ჭემმარიტი რომელი არს ღმერთმან უწყის”-ო. თემურ-ლენგის წარმომავლობის შესახებ სპარსულსა და სომხურ წყაროებს შორის პირველი მათგანისათვის უპირატესობის მინიჭება ფსიქოლოგიურადაც და მორალურადაც სავსებით ბუნებრივია: ერთია, როცა ღვთიური წარმოშობის დიდებულის მოსვლამ განაპირობა “აოხრება ქართლისა, რომელი არა სადა მოწევნილ არს ქართლსა ზედა ჭირი ესევითარი, რაოდენი ამან მოაწივა”, და სხვაა უჯიშო ყაჩაღისა და ავაზაკის მიერ შენი ქვეყნის აოხრება.

“ახალ ქართლის ცხოვრებაში” შემდეგი მითითება სომხურ წყაროზე გვხვდება იქ, სადაც თემურ-ლენგის სომხეთში გამოჩენის შესახებ არის მოთხრობილი: “წარმოემართა და მოიწია სომხითად. და მოაოხრა სომხითი და ტყუე-ყო, და ჭირი დიდი მოაწია მათ ზედა. რამეთუ ვრცლად ცხოვრება მათი ცხოვრებასა მათსა წერილ არს”. ამ ცნობაზე დაყრდნობით ივ. ჯავახიშვილი წერდა: “სომხეთის შესახებ მოკლე ცნობები “სომეხთა ცხოვრებითგან” ამოულიათ, სადაც ყველაფერი დაწვრილებით ყოფილა მოთხრობილი. რა თხზულება იყო ის “სომეხთა ცხოვრება”, რომელიც “სწავლულ კაცებს” ხელთ ჰქონიათ ჯერ გამორკვეული არ არის.” და იქვე დასძენდა, რომ ფარსადან გორგიჯანიძისაგან განსხვავებით, რომელსაც სპარსულის გარდა სხვა წყარო არ ჰქონდა, “სწავლულმა კაცებმა” “სომეხთა ცხოვრებაც” აიღეს წყაროდ და ამით თხრობას ცალმხრივი და ერთფეროვანი სპარსული ელფერი მოაკლეს.

ს. კაკაბაძე “ახალი ქართლის ცხოვრების” ამავე ციტატის საფუძველზე, “ქართლის ცხოვრების” ჩუბინაშვილისეული გამოცემის შესახებ მსჯელობისას აღნიშნავდა, რომ “ქართლის ცხოვრების” გაგრძელების საბოლოოდ შემდგენელი ამ ნაწილში, გარდა სპარსულენოვანი მასალისა, სარგებლობდა სომხური წყაროთი და ქართული მასალითაც. “სომხური მასალით სარგებლობა (ეს მასალა რამოდენადმე უნდა იყოს თომა მეწოფელის ისტორიული შრომა) დასახელებულია თვით ტექსტში”.

იმ სომხურ წყაროებს შორის, რომლებიც თემურ-ლენგის სომხეთში პირველ შემოსევასა და ქვეყნის აოხრებაზე მოგვითხრობს, თავისი მოცულობითაც და ფაქტობრივი მონაცემებითაც კვლავ თომა მეწოფელის თხზულება გამოირჩევა. თანაც სადღეისოდ ცნობილ XIV-XVI საუკუნეების სომხურ საისტორიო მწერლობაში ეს ნაშრომი ერთადერთია, რომელსაც “ისტორია” შეიძლება ეწოდოს. ხოლო “ახალი ქართლის ცხოვრების” შემდგენლები შესავალში გვაუწყებენ, რომ “სომეხთა ცხოვრება” ანუ ისტორია გამოუყენებიათ.

ვახტანგ VI “მეცნიერ კაცთა” კომისიის მიერ შედგენილ “ახალ ქართლის ცხოვრებაში” შემონახულ ცნობას, რომელიც ბაგრატ V დატყვევებას, მის გამაჰმადიანებასა და შემდგომ მის საქართველოში დაბრუნებას ეხება, არც უშუალოდ ტექსტში და არც არმიებზე არავითარი მინიშნება არ ერთვის იმის შესახებ, თუ რა წყაროთი სარგებლობდა კომისია ამ ამბის თხრობისას. მაგრამ, ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში, როდესაც ფელიქს ნევესა და მარი ბროსეს ფრანგულენოვანი ნაშრომების წყალობით ქართველ მკვლევართათვის ხელმისაწვდომი გახდა თომა მეწოფელის თხზულებაში თემურ-ლენგის საქართველოში შემოსევების შესახებ დაცული ცნობები, მათ ყურადღება მიაქციეს ქართული საისტორიო თხზულებისა და თომა მეწოფელის იმ ცნობების მსგავსებას, რომელიც თემურ-ლენგის მიერ ბაგრატ V დატყვევებისა და გათავისუფლების შესახებ მოგვითხრობს.

XV საუკუნის სომეხი ისტორიკოსისა და “სწავლულ კაცთა” კომისიის ნაშრომებში დაცული ცნობები ფაქტობრივი მონაცემების თვალსაზრისით მართლაც ძალიან ჰგავს ერთმანეთს, მაგრამ “ახალი ქართლის ცხოვრების” ცნობა უფრო ვრცელი და დიფუზურია.

მარი ბროსეს ორივე ცნობა სანდოდ მიაჩნდა, მაგრამ ის არ შეხებია ამ ცნობების ურთიერთმიმართების საკითხს.

პირველად ეს საკითხი დიმი. ბაქრაძემ წამოჭრა, ვახუშტი ბაგრატიონის თხზულებაში “ახალი ქართლის ცხოვრების” საშუალებით გაჩენილი შესაბამისი ცნობის კომენტარებისას: “აქ დავძენთ, რომ თომა მეძობის ნაამბობი, ესე იგი თემურისგან საქართველოს განადგურება, ბაგრატის დატყვევება, მისგან “ხელოვნებით” ისლამის მიღება და შემდეგ 12000 თემურის ჯარის ამოჟლეტა ბაგრატის და მისი შვილის გიორგისაგან, გვიჩვენებს, რომ თომას უეჭველად ან ქართულის წყაროდამ გამოაქვს იგინი, ან თავის თვალთ უნახავს ნაამბობი საქმეები. თომა 1448 წელს მოკვდა, ამიტომ თანამედროვე ვერ იქნება. ამიტომ პირველი აზრი უეჭველ მიგვაჩნია”.

ლ. მელიქსეთ-ბეგი საქართველოს შესახებ თომა მეწოფელის ცნობებისათვის დართულ შესავალ წერილში აღნიშნავდა, რომ ს. კაკაბაძის “მოსაზრება a priori მაინც დასაშვებია. მაგრამ უბედურება სწორედ იმაშია, რომ როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ქართლის-ცხოვრების გაგრძელებათა ნაამბობი არსებითად, მეტადრე თარიღებში, განსხვავდება თომა მეწოფელის ნაამბობისგან.” უფრო ქვემოთ კი დასძენდა, თომა მეწოფელის ცნობებიდან “ქართული წყაროების ნაამბობს ოდნავად ემთხვევა ის, რაც შეეხება ლანგ-თემურის მიერ 1394 წელს თბილისის მოხრებას”.

ივ. ჯავახიშვილმა ბაგრატ V დატყვევების შესახებ მსჯელობისას, როგორც ზემოთ ვნახეთ, განიხილა ქართული და სომხური წყაროების ცნობები და იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ “ახალი ქართლის ცხოვრების” ეს ცნობა თომა მეწოფელის თხზულებიდან უნდა მომდინარეობდეს.

მკვლევართა ზემოთმოყვანილი ციტატებიდან ჩანს, ამ საკითხზე სამი ურთიერთგამომრიცხავი აზრი გამოიკვეთა: თომა მეწოფელის თხზულებაში ცნობა რაღაც ქართული წყაროს საფუძველზე ჩნდება; “ახალ ქართლის ცხოვრებასა” და თომა მეწოფელის თხზულებას შორის არავითარი კავშირი არ არის; “ახალი ქართლის ცხოვრება” თომა მეწოფელის თხზულებას იყენებს წყაროდ;

დიმი. ბაქრაძემ ზემოხსენებული მოსაზრება 1885 წელს გამოთქვა. იმ დროიდან მოყოლებული დღემდე მიკვლეული არ არის XIV-XV საუკუნეების არც ერთი ქართული საისტორიო თხზულება, რომელიც შეიცავს მსგავს ინფორმაციასა და სავარაუდოდ იქნებოდა თომა მეწოფელის წყარო ამ მოვლენის აღსაწერად. ამასთანავე სადღეისოდ უკვე ცნობილია, რომ თომა მეწოფელი 1378 წელს დაიბადა და ის მომსწრე, უფრო ზუსტად კი, გვიანი თანამედროვე იყო მის მიერ აღწერილი მოვლენებისა. ამასთანავე თომა მეწოფელს საკუთარი მოგონებებისა და სხვათაგან გაგონილი ამბების გარდა ხელთ ჰქონდა და წყაროდ გამოიყენა XIV საუკუნის მიწურულის სომეხი სასულიერო მოღვაწეების სტეფანე და ნერსე მეწოფელების ქრონიკა, სადაც საკუთრივ სომხეთში განვითარებული მოვლენების გარდა მოთხრობილი იყო თემურ-ლენგის საქართველოში პირველი შემოსევისა და ბაგრატ V დატყვევების შემდგომ განვითარებული მოვლენების შესახებ.

თომა მეწოფელის თხზულებისა და “ახალი ქართლის ცხოვრების” ცნობების ერთმანეთთან კავშირის უარყოფისას ლ. მელიქსეთ-ბეგმა ყურადღება გაამახვილა სომხურ და ქართულ წყაროებს შორის ქრონოლოგიური ჩარჩოების შეუსაბამობაზე. სომეხ ისტორიკოსს ჩვენთვის საინტერესო მოვლენა 1387 წლის ქვეშ აქვს მოთხრობილი, “სწავლულ კაცთა” მიხედვით კი იგივე ამბავი 1393 წელს მომხდარა.

საინტერესოა, რა ვითარებაა ამ მხრივ “ახალ ქართლის ცხოვრებასა” და “სპარსთა ცხოვრებას” შორის, რომლითაც თხზულების ამ ნაწილის წერისას სარგებლობდა “სწავლულ კაცთა” კომისია. დ. კაციტაძემ დაადგინა, რომ “სწავლულ კაცთა კომისია” სარგებლობდა ნიზამედ-დინ შამისა და შერეფ ედ-დინ ალი იეზიდის “ზაფარ-ნამეებით”. მათგან პირველი, ნიზამ ედ-დინ შამი თემურ-ლენგის თანამედროვე იყო და მის ნაშრომს ცენტრალური

ადგილი უკავია თემურიანთა ხანის ისტორიოგრაფიაში. შამის “ზაფარ-ნამეში” მითითებულია, რომ თემურ-ლენგმა თბილისი ჰიჯრის 788 წლის (=1386 წ.) შემოდგომაზე აიღო. მაშასადამე, მიუხედავად იმისა, რომ “ახალი ქართლის ცხოვრების” შემდგენლებს ხელთ ჰქონდათ პირველხარისხოვანი სპარსული წყარო, სადაც თბილისის აღების თარიღი დაფიქსირებულია, ისინი მაინც 1393 წელს მიუთითებენ.

შესაძლოა, მათ ხელთ არსებულ ნიშან ედ-დინ შამის “ზაფარ-ნამეს” ნუსხაში რაიმე მიზეზის გამო არ იყო მითითებული თარიღი, მაგრამ ესეთივე დაშვება შესაძლოა სომხურ წყაროსთან მიმართებაშიც. ამდენად ვფიქრობთ, თარიღების შეუსაბამობის არგუმენტი ასეთ შემთხვევაში საკმარისი არ უნდა იყოს თომა მეწოფელის თხზულებასა და “სწავლულ კაცთა” ნაშრომს შორის კავშირის უარსაყოფად.

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით სრულიად სამართლიანად მიგვაჩნია ივ. ჯავახიშვილის მიერ გამოთქმული მოსაზრება, რომ “სწავლულ კაცთა” ნაშრომში დაცული ინფორმაცია, ბაგრატ V დატყვევების შემდგომ განვითარებული მოვლენების შესახებ, თომა მეწოფელის ცნობიდან მომდინარეობს.

ვფიქრობთ, რომ “ახალი ქართლის ცხოვრების” შემდგენლებმა, რომლებიც ბაგრატ V მეფობის აღწერისას წყაროების უკიდურესი სიმცირის პირობებში მუშაობდნენ, “სპარსთა ცხოვრება” ძირითად წყაროდ გამოიყენეს, ხოლო მათ ხელთ არსებული “სომეხთა ცხოვრებიდან” მხოლოდ იმ ცნობით ისარგებლეს, რომელიც შინაარსითა და სანდოობის ხარისხით ზუსტად ესადაგებოდა მათ მოთხოვნას.

კიდევ ერთი მომენტი, რომელიც ჩვენი აზრით შეიძლება განვიხილოთ ქართული და სომხური საისტორიო წყაროების ურთიერთმიმართების კონტექსტში, უკავშირდება ალინჯის (ერნჯაკის) ციხეს.

ვახტანგ VI “სწავლულ კაცთა კომისიის” ნაშრომში სულთან თაჰერისა და ალინჯის (ერნჯაკის) ციხის შესახებ ცნობები სრულებით განსხვავებულ სურათს გვაძლევს. პირველ რიგში აღსანიშნავია, რომ ამ ცნობებით სულთან თაჰერი და ალინჯა _ ერნჯაკი ერთმანეთთან დაკავშირებული არ არის. “ახალ ქართლის ცხოვრებაში” თემურ-ლენგის 1400 წლის შემოსევის ამბების თხრობის შემდეგ თაჰერის შესახებ ასეთი ცნობაა ჩართული: “მაშინ იყო თ[ა]ირ სულტანი ქუეყანისა ჯალაისა, სჯულითა მაჰმადიანი. ოდეს მოვიდა ლანგ-თემურ ქუეყანასა მისსა, აღუდგა წინა ესე თ[ა]ირ სულტანი და მრავალი ზიანი უყო სპათა ლანგ-თემურისათა; და მერმე ვეღარა დაუდგა, წამოვიდა და მოვიდა მეფესა გიორგის თანა. ხოლო მეფემან გიორგი მიუპყრო პატივი დიდი და ჰკითხევდა და უსმენდა თქმულთა მისთა”. მაგრამ როცა გიორგი მეფეს თემურ-ლენგთან შერიგება და მორჩილება განუზრახავს “სულტან[მან] თაირ, ფრიად დაუშალა მისვლა და შერიგება ლანგ-თემურისთანა. ხოლო მეფემან არა უსმინა და წარგზავნა კაცი იგი (მაჰმადიანი ისმაილი) და შესთულა სიტყუა მორჩილობისა”...

“ახალ ქართლის ცხოვრებაში” მოთხრობილია 1401 წელს თემურის ლაშქრის მიერ ერნჯაკის ციხის აღების შესახებ: “და წამოვიდნენ, მოადგნენ ერინჯაგსა, რომელ არს ციხე, რამეთუ მას ჟამსა ეპყრა იგი მეფესა ქართლისასა და დადგნენ ხანსა მრავალსა და ხანსა რაოდენსამე შეწუხდნენ ციხესა შინა მყოფნი, გამოვიდეს და დაანებეს ციხე. მოვიდნენ მცველნი იგი ციხისანი და შემოეხუეწნენ და წარმოიყვანეს ციხისა თავი და უფროსი მეციხოვნე და მოჰგუარეს ლანგ-თემურს.” ჩვენთვის საინტერესო საკითხს ეხება კიდევ ერთი ცნობა. კერძოდ, მოთხრობილია, რომ თემურ-ლენგი ბაღდადის აღების (1401 წ.) შემდეგ თავრიზში დაბრუნდა, იქედან კი “წარმოვიდა სანახავად ციხისა მის, რომელი პირველ აღიღეს ალინჯა. და წარმოემართა სპითა ურიცხვთა და კარვებითა მრავალფერითა, მოვიდა და ნახა ციხე ალინჯა”. როგორც ჩანს, “სწავლულ კაცთა კომისიის” ნაშრომში ერინჯაგი და ალინჯა არ არის იდენტიფიცირებული.

ამ თვალსაზრისით, იგივე ვითარებაა ვახუშტი ბატონიშვილის “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა”-ში. ერნჯაკისა და ალინჯის გაიგივება აქაც არ ხდება. ამას გარდა, ციხის ორივე სახელწოდება დამახინჯებულია: ალინჯა ალიჯანის და ერჯაკი ერიჯანის ფორმით არის წარმოდგენილი. თუმცა ბატონიშვილის ნაშრომის სასარგებლოდ უნდა ითქვას, რომ აქ სულთან თაჰერის ალინჯის ციხიდან დახსნისა და თემურ-ლენგის განრისხების ამბავი მართებულად არის გადმოცემული. ვახუშტის თანახმად, გიორგი VII ალინჯაზე სალაშქროდ ოვსნი, კავკასნი და ძურძუკნი გამოუყვანია – “წარუძღვა შეკრებული სპითა თჳსითა და მიუჴდა ციხესა ალიჯანს, შემუსრა იგი და გამოიყვანა სულტანი თირ ჯალათისა პატიმარ-ყოფილი თემურისაგან”... ამ ადგილის გასწვრივ არშიაზე ვახუშტის შემდეგი მინაწერი აქვს გაკეთებული: “ამას მოწმობს სომეხთა მატთანე ესრეთ ყოფასა მეფისა გიორგისაგან”.

მაშასადამე იმ ძირითადი წყაროს გარდა, რომელსაც თემურ-ლენგის შემოსევების აღწერისას იყენებდა, ვახუშტის ხელთ ჰქონდა “სომეხთა მატთანე”, რომელშიც ერნჯაკის ციხე ალინჯის სახელით მოიხსენიება. ამ თვალსაზრისით ჩვენ მიერ ზემოთ მიმოხილულ სომხურ წყაროებში ორი ჯგუფი გამოიყოფა: ანდერძ-მინაწერები, იერუსალიმის მატენადარანის და წმ. იაკობის მონასტრის ხელნაწერები და სამუელ ანელის პირველი გამგრძელებლის თხზულება ციხეს ერნჯაკის სახელით მოიხსენიებს. ხოლო კირაკოს რმტუნელის, სამუელ ანელის მეორე გამგრძელებლის და არაქელ თავრიზელის ნაშრომებში ციხე ალინჯად იწოდება. ორი უკანასკნელი ავტორი თავის წყაროდ რმტუნელის ქრონიკას იყენებდა. ამგვარად ვფიქრობთ, რომ ვახუშტის ხელთ არსებული “სომხური მატთანე” XV საუკუნის პირველი ნახევრის ავტორის – კირაკოს რმტუნელის ან მასზე დამოკიდებული ავტორის ნაშრომი უნდა იყოს. ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს ისიც, რომ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კირაკოს რმტუნელის და მასზე დამოკიდებული ავტორების ნაშრომებში გიორგი VII მიერ ალინჯის ციხის აღების ზუსტი თარიღი არ არის მითითებული და 1392-1400 წლებში მომხდარ ამბებშია ჩართული. ვახუშტი ბატონიშვილს ალინჯასთან დაკავშირებულ მოვლენათა აღწერა მისადაგებული აქვს 1396 წელთან. ვფიქრობთ, მას რომ რაიმე თარიღიანი ცნობით ესარგებლა, აუცილებლად მიუთითებდა მას.

დასკვნა

წინამდებარე საკვალიფიკაციო ნაშრომში წარმოდგენილია XIV-XVII საუკუნეებში შექმნილი სომხური საისტორიო წყაროების მთელი სპექტრი – ანდერძ-მინაწერები, მცირე ზომის ქრონიკები და ნარატიული წყაროები, სადაც დაცულია ცნობები თემურ-ლენგის საქართველოში ლაშქრობების შესახებ.

სომხური წყაროების მონაცემები შეჯერებულია ქართულ და უცხოენოვან წყაროებში არსებულ მასალასთან. ამ ურთიერთშეჯერების საფუძველზე ახლებურად შუქდება და ზუსტდება XIV-XV საუკუნის მიჯნის საქართველოს ისტორიის ზოგი საკითხი.

სომხური წყაროების ცნობები, მხარს უჭერენ ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ იმ მოსაზრებას, რომ ამიერკავკასიაში თემურ-ლენგის პირველი ლაშქრობისას, 1386-1387 წლებში, მან ორჯერ დალაშქრა საქართველო: პირველად – 1386 წელს ხოლო მეორედ – 1387 წელს. ამავდროულად ზუსტდება “ახალი ქართლის ცხოვრებითა” და სპარსული წყაროებით გაზაფხულზე ნავარაუდები შემოსევის ქრონოლოგიური ჩარჩო. კერძოდ ამ ლაშქრობის ზედა ზღვრად შეიძლება მივიჩნიოთ 1387 წლის აპრილის შუა რიცხვები.

სომხური წყაროები არ შეიცავენ რაიმე ცნობას 1394 წელს თემურ-ლენგის ლაშქრობის შესახებ საქართველოში, მაგრამ მოგვითხრობენ, რომ 1395 წელს თოხთამიშის დამარცხების შემდეგ თემურ-ლენგის ლაშქარი “ალანთა კარით” დაბრუნებულა ამიერკავკასიაში.

1400 წელს საქართველოში თემურ-ლენგის ლაშქრობის მიზეზად სომხური წყაროები გიორგი VII თემურ-ლენგის მრავაწლიან ალყაში მოქცეულ ერნჯაკის (ალინჯის) ციხეზე

წარმატებულ ლაშქრობასა და თავერ ჯალაირის გათავისუფლებას ასახელებენ. ამ ცნობებით ლაშქრობა შემოდგომიდან გაზაფხულამდე არანაკლებ შვიდი თვისა გრძელდებოდა. მაშასადამე სომეხი ავტორები 1399 წლის გვიან შემოდგომაზე “ხიმშიას ხეობაში” ლაშქრობასა და მომდევნო წელს საქართველოში ფართომასშტაბიან ლაშქრობას ერთ ლაშქრობად აღიქვამენ.

XIV-XV საუკუნეების სომხური საისტორიო წყაროებისა და XVIII საუკუნის ქართული ნარატიული წყაროების, “ახალი ქართლის ცხოვრებისა” და ვახუშტი ბატონიშვილის “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა”, ურთიერთმიმართების დადგენის თვალსაზრისით გამოიკვეთა, რომ “სწავლულ კაცთა” კომისია იცნობდა თომა მეწოფელის საისტორიო თხზულებას და თემურ-ლენგის მიერ ბაგრატ V დატყვევების შემდგომ განვითარებული მოვლენების აღწერისას ისარგებლა თომა მეწოფელის შესაბამისი ცნობით.

ვახუშტი ბატონიშვილმა თემურ-ლენგის შემოსევების აღწერისას თავისი ძირითადი წყაროს გარდა წყაროდ გამოიყენა XV საუკუნის სომეხი მოღვაწის კირაკოს რმტუნელის ქრონიკა (ან მასზე დამოკიდებული რომელიმე საისტორიო თხზულება), სადაც აღწერილია გიორგი VII ალინჯის ციხეზე ლაშქრობა.

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე აღვნიშნავთ, რომ სტეფანე და ნერსე მეწოფელების ქრონიკა და კირაკოს რმტუნელის ქრონიკა მნიშვნელოვანი წყაროებია XIV-XV საუკუნეების მიჯნის საქართველოს ისტორიის, კერძოდ თემურ-ლენგის საქართველოში ლაშქრობების შესწავლისათვის.

სადისერტაციო ნაშრომის თემაზე გამოქვეყნებული ნაშრომების ნუსხა:

1. Armenian Historical Source of Tamerlan's First Invasions of Georgia, Bulletin of the Georgian Academy of sciences, v. 160, N 2, Tbilisi, 1999, pp.392-395.
2. XIV საუკუნის სომხური ქრონიკა თემურ-ლენგის შემოსევების შესახებ საქართველოში, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 341, ISSN 1512-1380, აღმოსავლეთმცოდნეობა, თბილისი, 2002, გვ. 343-350
3. XIV-XV საუკუნეების სომხური წყაროების ცნობები თემურ-ლენგის პირველი შემოსევების შესახებ საქართველოში, ქართული დიპლომატია, წელიწდეული, 11, თბილისი, 2004, გვ. 578-611.
4. სომხური წყაროების ცნობები გიორგი VII-ის მიერ ალინჯის ციხის აღების შესახებ, საქართველოს სიძველენი, 6, თბილისი, 2004, გვ. 180-195.

General Description of the Work

The Subject and the Goal of the Dissertation Work

In the 60s of the XIV century, there were great changes in Middle Asia. One of the most famous figures in the history of world, Tamerlane, appeared on the political scene. His aim was re-establishing Genghis Khan's Empire and dominating becoming international commercial roads. To achieve this goal, Tamerlane waged aggressive campaigns of conquest and defeated all the competitors in the political arena in the Near East, among them Tokhtamysh, Khan of the Golden

Horde, and Bayazid I, the Ruler of Ottoman Turks. The Trans-Caucasus represented one of the strategically important territories for these aggressive wars. Tamerlane had invaded Armenia and Georgia many times during the years 1386-1403. The description of Tamerlane's invasions of Georgia according to the Armenian sources represents the subject of this qualification work. Our aim is to add to and enrich, with the help of Armenian sources, the information on Tamerlane's invasions of Georgia.

Importance of the Subject

There are very few Georgian sources describing Tamerlane's invasions of Georgia. In describing this epoch, historians always have been affected by the deficit of materials; and, for this reason, they mostly had to use foreign historical sources. This issue is topical at this time, especially with respect to Armenian sources, since the information from these sources is not adopted completely nor present in modern Georgian Historiography. In addition, it is important to identify and communicate the correlations between the XVIII century Georgian narrative sources and the materials on Tamerlane's invasions of Georgia according to Armenian sources. The actuality of the subject is heightened by the fact that it describes the Georgian-Armenian relationships and the attitude of Armenian Historians toward Georgia and Georgians at end of XIV century and the first half of the XV century.

Scientific Novelty of the Work

The novelty in this dissertation work is the fact that it represents the first attempt at complex study of the information on Tamerlane's invasions of Georgia recorded in Armenian writings of the XIV-XVII centuries. In addition to acknowledging the Armenian historical sources already familiar to Georgian researchers, we will review the newly-obtained materials, particularly, the chronicles of XIV-XV centuries, the information from which specifies and enriches our knowledge of this issue.

The Source Study and Historiography Ground of the Work

During work on this dissertation, the researcher primarily used historical materials kept in: the funds of the Yerevan Matenadaran named after St. Mesrop Mashtots; the library of the Office named after L. Meliksed-Beg at the Iv. Javakhishvili Tbilisi State University; the library of the Institute of Manuscripts named after Academician K. Kekelidze; the fund of Manuscripts and the library of the Office named after Ilia Abuladze; The National Library; the library of the Academy of Sciences of Georgia; and the library of the Institute of Oriental Studies named after G. Tsereteli. Internet sites also were accessed to obtain some materials that were not kept in the above-mentioned libraries.

During work on the qualification theme, we used Armenian, Georgian, Russian, English, and French original and translated works.

Among the XIV-XV century Armenian authors we would distinguish for mention are: Stephan, Nerses and Thomas of Metsophs, Gregory of Tatev, Gregory of Khlat and Kirakos of Rshtunik; among the Georgian authors are Avgaroz Bandidze, the figure of XIV century, and from the XVIII century – the commission of "Scientific Figures" and Vakhushti Bagrationi. Along with rich Persian Literature of the Temurians Epoch, it is important to acknowledge the works of Michael Panaretos, Johannes de Galonifontibus, Rui Gonzalez de Clavijo, and Johann Schiltberger, the European figures of XIV-XV centuries.

The historiography foundation of our work draws from the works of Gh. Alishan, H. Manandian, L. Khachikian, G. Kirakosian, Dim. Bakradze, Iv. Javakhishvili, S. Kakabadze, L. Melikset-Beg, K. Tabatadze, D. Katsitadze, K. Kutsia, V. Bartold, A. Jakubovski, and R. Bedrosian.

Approbation of the Work

The dissertation work has been conducted under the authority of the Chair of Armenology of the Faculty of Oriental Studies at the Iv. Javakhishvili Tbilisi State University.

On May 15, 2006 at the session of the Chair of Armenology the dissertation work was reviewed and recommended for public defending. The main findings of the research are reflected in publications.

Structure of the Work

The structure of this work includes the preface; three chapters, with the first chapter containing two sub-chapters; conclusion; the list of the used sources and works; and Appendix.

Brief Content of the Dissertation

Preface

The contemporary Georgian sources describing Tamerlane's invasions of Georgia are very limited. The information given in them does not contain sufficient description of the difficult conditions created in the country in XIV-XV centuries. Thus, special attention should be paid to all the foreign sources giving information about the invasion by "Asia's Great Invader" into Georgia. Among these sources the focus of our research is the information kept in Armenian sources. They provide descriptive information on social-economic and political conditions in Georgia of this epoch in addition to data for researching and specifying concrete historical facts. At the same time, it is very important to address and clarify the issue of correlation between Armenian sources and the works of Georgian historians of XVIII century ("Akhali Kartlis Tskhovreba" made by the commission of "Scientific Figures" and "Agtsera Samefosa Saqartvelosa" by Vakhushti Batonishvili). Despite the fact that the Armenian sources of the XIV-XV centuries are familiar to Georgian historians and the information according to these sources has been used for rather a long time, from time to time, along with uncovering the new sources, it becomes increasingly important, from one perspective, to bring these new sources into scientific interchange, and, from another perspective, to conduct complex study and process of the already known and the newly obtained materials.

Chapter I

The Sources and Works on Tamerlane's Invasions of Georgia

a) The Sources

In this part of the dissertation work are reviewed the Georgian, Persian, European, and Armenian sources containing information on Tamerlane's invasions.

The contemporary Georgian sources describing Tamerlane's invasions are drawn from several chronicle records. These are the records from the years 1375, 1385, 1387, 1393, 1394, 1396; the inscription of Rkoni Monastery dated back to 1400; the colophon of the parakliton from Largvisi of the same period; and the family chronicle "Dzegli Eristavta". This composition was written during the period of 1348-1400 and represents the only narrative source preserved until the present that contains brief facts about Tamerlane's invasions. Information about the epoch representing the subject of interest for us may be obtained from different religious or temporal documents, be they deeds and charters or the books of complaints. Though most of them do not contain direct information on Tamerlane's invasions, they provide certain perspectives on social-economic and inner political conditions of the country. In this respect it is important to mention the Deeds of the Amirejibi (1401-1415) and the King Alexander (1440), the Charter of the Kartli and Kakheti Catholicos' Estates dated back to December 25, 1447, approved by George VIII.

In evaluating the discussed sources, we can say that their information does not reflect all of the invasions of Tamerlane. Despite giving general descriptions of ruining and destroying the country in almost all the documents, the actual information is very poor and, in many cases, is characterized by chronological incorrectness. Because of these imperfections, the Georgian sources do not describe the conditions created in Georgia during XIV-XV centuries.

The narrations on Tamerlane's invasions by Parsadan Gorgidjanidze, a Georgian historian working in Persia in XVII-XVIII, as well as the commission of "Scientific Figures" of Vakhtang VI, and Vakhushti Batonishvili are more diverse and broad-scaled.

The part of "The History of Georgia" by Parsadan Gorgidjanidze, which describes Tamerlane's invasions, is based completely on Persian sources. "The Life of Persians" was the main foreign source for "Akhali Kartlis Tskhovreba", created by the commission of "Scientific Figures" though they had charters and "The Life of Armenians" at hand. Despite his critical attitude toward the commission's work, Vakhushti Batonishvili mostly used "Akhali Kartlis Tskhovreba" to describe Tamerlane's invasions of Georgia, but he also had some kind of Armenian source, which had different content not familiar to the commission of "Scientific Figures".

In the works of the European travelers of the XIV-XV centuries, more correctly, the members and the ambassadors of different diplomatic missions, there is very little information about Georgia of the epoch representing the subject of interest for us. Here we mean "The Story of Trabzon Kings Big Komnenoses and How, When and How Long Each of them Reigned" by Michael Panaretos, Johannes de Galonifontibus' "Libellus de Notattia Orbis", Bavarian Johann Schiltberger's "The Book of Traveling", and Rui Gonzalez de Clavijo's "The Diary of Traveling to Samarkand at Temur's Court". This latter work describes the period of 1403-1406. We should mention that the authors of these works represent the observers of this time; and, because of this, the information refers to separate facts of the Political History of Georgia and does not describe the difficult social and economic situation caused by Tamerlane's invasion of Georgia.

In Persian Literature of Temurid's Epoch there are many interesting facts referring to Tamerlane's invasions of Georgia. From the beginning of the XV century, first by the order of Tamerlane himself and later under the order of his successors, Persian writers used to write both original and compiled historical works: "The Book of Victory" by Nizam ad-Din Shami; "The Book of Victory" by Sheref ad-Din Ali Yezdi; Moin ad-Din Natanzi's "The World's History" type work "Moin's [Ad-Din Natanz] Selected Histories"; Hafiz-i Abru's "Majma" and "The Collection of Chronicles"; Abd ar-Rezzaq Samarkandi's "The Place of Rising Two Lucky Stars and Confluence of Two Seas"; Fasih Khwafi's "Fasihi's Synopsis"; Mirkhond's "The World's History" type work "The Sacred Garden"; Khwndamir's "The Friend of Describing Lives"; Anonym's "Temur's History", in which special attention is paid to Tamerlane's life and activities and waging the aggressive wars.

In the historiography of Temurid's Epoch the central place is given to Nizam ad-Din Shami and Sheref ad-Din Ali Yezdi. Among the praising historians Ahmad Ibn Arab-Shah, a Syrian Arab living in Samarkand, had a distinguished aspiration, in his work "The Miracles of the Destiny in Temur's History", which is written in Arabic.

The information kept in Armenian sources about Tamerlane's invasions of Trans-Caucasus and, particularly, in Georgia is especially interesting for us.

From the XIV century the Armenian Literature, having rich traditions of historical writing, started falling into decay; and during three centuries, it experienced a heavy crisis. Despite this, small historical works were created. Very important direct and indirect information was recorded in these manuscripts. Mostly these manuscripts were in the form of chronicles and colophons, and there were preserved in them many interesting direct and indirect references to the history of Georgia.

In the colophons of the epoch representing the subject of interest for us Tamerlane's characteristic cruelty and ruthlessness is described. The colophons familiar to us describing Tamerlane's invasions of Armenia and its neighboring countries were written during 1387-1422. Among the authors of these works are the well-known ecclesiastic figures of Armenia of XIV-XV centuries. The colophon attached to the work of Gregory of Tatev "Kf67rfg7 sh6b" ("The book of Questions and Answers" written approximately in 1346-1410/1414) contains interesting data giving information on Tamerlane's first invasions and their chronology.

Information about Tamerlane's invasions of Armenia and Georgia is recorded in the colophons and "Khmfjuf6fg f9djh7" (Referring to the Sufferings of Our Times), the works of the distinguished ecclesiastic figure Gregory of Khlat (1350-1425) written in different times.

The colophon written in the form of a poem dated back to 1391 and the colophons written in 1399, 1400, and 1401 describe Tamerlane's invasions of Georgia.

The information about Tamerlane's invasions of Georgia also is contained in the manuscript No. 1801 (collection of Jerusalem's Matenadaran) and in the manuscript No. 1719 (collection of Jerusalem's St. Jacob's Monastery Library), dated back to XV century.

Additional information is kept in small chronicle by Vardapet Kirakos of Rshtunik, a figure of the first half of XV century. His chronicle refers to the period of 1248-1443, and the part describing the period of 1381-1443 is considered to be Kirakos Vardapet's original work. In 1972 L. Khachikian published the edition of Kirakos of Rshtunik's chronicle found later. This chronicle describes the events, which took place during 1386-1443. Here is given brief information about Tamerlane's invasion of Georgia in 1400.

Among the authors writing about Tamerlane's invasions of Armenia and its neighboring countries (among them Georgia), the most well known figure is Thomas of Metsoph (1376/1379 – 1346). He was one of the famous ecclesiastic figures of his time, and his work "History of Tamerlane and His Successors" represents one of the most important primary sources for studying the history of Trans-Caucasus and, particularly, the history of Georgia of that period.

A few contemporary Armenian sources providing information about Tamerlane's invasions were added to the above-mentioned: the chronicle by Stephan Vardapet and Nerses Episcopo, which was revealed in 1970s. Despite its small size and short chronological period, the chronicle is capacious in its content. The biggest part of the chronicle, referring to 1386-1387, contains information about events that occurred in Armenia and in Georgia.

Information about the issues representing the subject of interest for us is also found in the works of the continuers of "Chronography" by the Armenian historian of XII century Samuel of Ani. The first continuation of the work covers the period of 1257-1424. The information given in this work is almost identical to the information given in the above-mentioned work from Jerusalem. The work of the second continuer covers the period of 1392-1665. This continuation, started from the

beginning up to 1443, almost coincides with the corresponding part of the chronicle made by Kirakos of Rshtunik.

The Armenian historians of the XVII century Arakel of Tavriz and David of Baghesh provide additional information about Tamerlane's invasions of Georgia.

b) Literature

In this part of the work are reviewed the writings of Georgian and foreign researchers of XVIII-XX centuries. These writings generally refer to Tamerlane's activities and his invasions of Trans-Caucasus and, in particular, of Georgia.

Among the works reviewed were David Bagrationi's (1767-1819) "The History Called Narkvevi"; Johann Bagrationi's (1768-1830) encyclopedia-type work "Khumarstsavla" (Kalmasoba); and Niko Dadiani's "The Life of Georgians". To describe the epoch representing the subject of interest for us these researchers used Vakhushti Batonishvili's work as the main source.

Among the researchers of XIX century, the scholarship of Marie Brosset proved valuable for studying this period. His review of the epoch representing the subject of interest for us was the broadest and the most detailed one for that time. With his publications he was the first to introduce in Georgian scientific usage the works of foreign historians of XIV-XV centuries. Particularly, he used Thoma of Metsoph's, Sharaf ad-Din Ali Yezdi's, Michael Panaretos', and Klavijo's information.

In 1895 Simon Ghoghoberidze issued the Georgian translation along with the comments of the brief version of this work made in Russian.

In 1885 Dimitri Bakradze issued Vakhushti Batonishvili's "The History of Georgia with Explanations and Collection of the Newly Adopted Archeological and Historical Materials". It is worth mentioning that Dimitri Bakradze was the first who paid attention and briefly referred to the issue of the relationship between Georgian sources and Thomas of Metsoph's works.

There is brief information also about Tamerlane's invasions of the works of V. Potto, M. Janashvili, and D. Karichashvili.

Evaluating the above-mentioned works, we may say that all of the authors tell us about the political history of Georgia during the period of Tamerlane's invasions, but the contemporary social, economic, and cultural history of that period is ignored by each of them. The authors also do not evaluate critically the historical sources used by them.

In the following period the Georgian researchers broadened their research scope; and, along with studying the country's political history of XIV-XV century, they focused on the socio-economic and cultural conditions of Georgia as well. In this respect it is worth mentioning Sargis Kakabadze's work, written in Russian. S. Kakabadze referred to the history of Tamerlane's invasions as part of the research undertaken for the preface of Parsadan Gorgijanidze's History. Specifically, the researcher refers to the issue of the relationship between "Kartlis Tskhovreba" and the Armenian source of Thomas of Metsoph.

The History of Georgia of XIV-XV centuries, particularly the period of Tamerlane's invasions, was deeply and broadly investigated and described by Ivane Javakhishvili in his work "The History of Georgian Nation". He conducted a critical evaluation of all available Georgian, Armenian, Persian, Greek, and European sources of that time.

In "The Ancient Georgian Historical Literature" and "The History of Georgian Nation" Ivane Javakhishvili referred to the issue of the correlation between "Kartlis Tskhovreba" made by the commission of "Scientific Figures" and the work of the Armenian historian Thomas of Metsoph, and to the reliability of the information given in them.

Leon Melikset-Beg was the first among the Georgian Armenologists who paid special attention to the information contained in XIV-XV century annalist Thomas of Metsoph's historical work – "The History of Tamerlane and His Successors" and in his "The Memoirs". He focused on details and issued the Armenian text along with parallel Georgian translation and comments. L. Melikset-Beg specially referred to the issue of the correlation between the continuations of "Kartlis Tskhovreba" and Thomas of Metsoph's history.

In his work "The History of XIII-XIV Century Georgia, Synopsis" Niko Berdzenishvili considered the results of Tamerlane's invasions of Georgia as reflected in the social, economic, and cultural conditions of that period. N. Berdzenishvili mentioned briefly but with special emphasis the influence of the on-going processes in Armenia upon Georgia's political situation during the epoch representing the subject of our interest. For example, among the foreign reasons causing the decline of the Georgian Kingdom, along with Tamerlane's unparalleled raids the researcher also names the fall of Armenia. Authorship of the work describing the History of Georgia of this period included in the essays of the History of the Soviet Union belongs also to Niko Berdzenishvili.

Valerian Gabashvili writes about Tamerlane's invasions of the Near East and Trans-Caucasus, particularly, into Georgia. He not only describes the image of the cruel conqueror and flexible politician but also pays attention to the reasons for and goals of Tamerlane's aggressive wars.

The social, economical, and political history of Georgia of the XIV-XV centuries and the Persian historiography of Temurids epoch were detailed by David Katsitadze and Karlo Tabatadze in their works.

Guram Maisuradze briefly refers to Tamerlane's invasions in his monographic work "The Relationship between Georgian and Armenian People in the XIII-XVIII Centuries".

The narrative Georgian sources and the above-reviewed scientific works of the XVII-XVIII centuries show that the study and description of the history of Georgia in the XIV-XV centuries has a long tradition. However, obtaining historical works from the XVII-XVIII centuries Georgia and documenting their possible Armenian sources and pursuing the issue of research into their correlation have not been the focus of scholarly interest until the present.

The work of Georgian Armenologists in respect to the epoch representing the subject of our interest was conducted by studying translations and comments of Armenian sources of the XIV-XV centuries. In this respect the translation of V. Nalbandian's work into Georgian by N. Janashia and El. Tsagareishvili, as well as, Alexandre Abdaladze's "The notes of Armenian colophons about Georgia (XIV-XV centuries)", proved very important. Special attention deserves to be given to Karlo Kutsia's Georgian translation of Thomas of Metsoph's work "The History of Tamerlane and his Successors", which has a preface and comments. This work is significant, first of all because of the fact that in Georgian scientific circulation there appeared the complete Georgian text of Thomas of Metsoph's work.

During the last decade David Ninidze has published very interesting works about the internal and foreign policies of XIV-XV centuries Georgia.

In the I Volume of the Essays on the History of Georgian Diplomacy published in 1998 D. Ninidze reviews the foreign policy of the Georgian Government in the second half of the XIV century and at the beginning of the XV century. This work highlights the foreign diplomatic relationships Georgian leaders established against Tamerlane and the results of their efforts.

Other Georgian researchers also refer to Tamerlane's invasions and different factual issues related to the history of the XIV-XV centuries Georgia. Of the Georgian researchers it is worth mentioning D. Gvritishvili, V. Kiknadze, and J. Odisheli among others.

It is impossible not to acknowledge the works of Russian scientists V. Bartold, V. Tizengauzen, A. Yakubovski, and A. Novoseltsev while discussing Temurids' epoch and, particularly, Tamerlane's

invasions of Georgia. The works of these authors are not focused on Georgia's and Tamerlane's relationships, but they significantly broaden the general image of Tamerlane as the most famous person and political figure of the Middle Ages and further understanding of the political and cultural heritage of Temurians' Epoch.

From Western European and American scientific literature we should mention the works of Vladimir Minorsky, Devid Alen, Robert Bedrosian, Beatris Forb Ments, and David Nicole.

In his work "The History of Armenia", Michael Chamchian (1736-1823), the Venetian scientist, refers to the history of the XIV-XV centuries Armenia. For describing Tamerlane's invasions, the main source for him is Thomas of Metsoph's historical work. The historian also used the works and will and additions of Greek historian Duka.

In the 90s of the XIX century Ghevond Alishan demonstrated an interest in the period representing the subject of interest for us. In his works "Airarat" and "Sisakan", Alishan wrote briefly about Tamerlane's invasions.

Among the Armenian researchers of the XX century we should mention the scholarly contributions of Hakob Manandian and Levon Khachikian for studying the epoch representing the subject of interest for us. These researchers refer to Tamerlane's invasions of Georgia in their works.

In the IV Volume of "The History of Armenians" a separate chapter devoted to Tamerlane's invasions of Armenia includes information about Tamerlane's invasions of Georgia.

In 1997 was published G. Kirakosian's monographic work, which includes reference to Tamerlane's invasions of Georgia.

Chapter II

Tamerlane's Invasions of Georgia according to Armenian Sources

In spring 1386 Tamerlane captured Tavriz, crossed Arax, and destroyed Armenia. Much richness and numerous prisoners fell into his hands, and he moved on to invade Georgia.

Among the Armenian sources consulted, the description of capturing Tbilisi in 1386, taking Bagrat V as a prisoner, and the ensuing events are widely described in the chronicle by Stephan and Nerses of Metsophs and in Thomas of Metsoph's history. On the basis of scholarly studying these two historical sources, it is stated that Thomas of Metsoph, in describing the history of Armenia, used a written source and that this source was the chronicle made by Stephan and Nerses of Metsophs.

According to Armenian sources, Tamerlane captured Tbilisi and either took a number of prisoners or killed them. Thomas of Metsoph writes – "They thought that the number of the killed people was bigger than that of those who remained alive". The Georgian King Bagrat came to the invader with a great present. Tamerlane who was full of "Satan Cruelty" made him become Mohammedan, and later he took him to Karabagh.

The information retold by Armenian chroniclers Stephan and Nerses of Metsophs on the events that developed after Tamerlane took Georgian King Bagrat prisoner and later his forced conversion to Islam is very important for Georgian historiography. Particularly, in the chronicle

there is the following interpretation of destroying Georgians by Tamerlane during his invasion in 1387: King Bagrat having become the trusty person for Tamerlane returns to Georgia as if he was going to make the whole population of the kingdom Moslem. The big army of Chaghatays accompanies him, which he destroys totally. The following source informs that the sons of Bagrat – George, Constantine, and David have met Tamerlane face to face. After some time the enraged Tamerlane starts an invasion against Kara-Mohammed Turkman.

According to Thomas' information, Bagrat, who brings Tamerlane's forces toward Georgia, warns his sons beforehand to meet them and release him from the hands of Chaghatays. The sons of the king lay in wait in a narrow and impenetrable place to attack the army coming to Georgia headed by Bagrat. According to Thomas, Georgians destroy Chaghatays' army, which consisted of 12,000 warriors, set the king free, and return to their country. It is followed by Tamerlane's secret invasion against Khara-Mohammad.

Despite the similar details in these two pieces of information, it is obvious there is a certain difference between them. The first piece of information does not describe the circumstances of destroying Chaghatays' Army. We should think that it would have happened with the help of the sons of the Georgian King; but, according to Michael Panaretos, Bagrat's son David, mentioned by Thomas of Metsoph, should have been along with King Bagrat and Queen Anna as Tamerlane's prisoner, and, in the best case, he would have returned to the motherland along with his father. And, in Stephan and Nerses of Metsoph's chronicle, we see that destroying the army by King Bagrat, and the fact of George, Constantine, and David's face-to-face meeting with Tamerlane are not simultaneous actions but consecutive: first King Bagrat destroys the large Army of Chaghatays; and after that happens, there is the meeting of the king's sons face-to-face with Tamerlane, and this story has no relation to the fact of King Bagrat's release from being a prisoner. Thus, it comes out that, after destroying the army headed by Bagrat, Tamerlane and the Georgian princes met him face-to-face. In such case, mentioning Prince David along with George and Constantine seems more natural. The fact that this information speaks directly of Tamerlane is supported by other data from our source. The pieces of information recorded in this source always distinguish which is the acting force – Tamerlane himself, Tamerlane's Army, or the Army of Chaghatays. The invasion by Tamerlane of Georgia in 1387 is further verified by the Persian sources.

As for Tamerlane's Army sent to Georgia with Bagrat, and the numbers in the destroyed army, the chronicle of Stephan and Nerses of Metsoph only mentions that Bagrat asked Tamerlane to give him a "multi-number army" to make his country become Moslem; and, when there is reporting of destroying this army, it is mentioned that the army was "totally destroyed". As we see, the number in the destroyed army is not stated here. According to Thomas of Metsoph, 12,000 Chaghatays died, though the author immediately adds: "as they say". It seems that Thomas has learnt this information from others and considered it reliable. The number of the destroyed army may be somehow exaggerated, but the fact that Tamerlane had given Bagrat an army that Georgians subsequently destroyed is certain.

Armenian sources relate that, after staying for the winter in Karabagh, Tamerlane appears in Suniq (the area located in the north-eastern part of historical Armenia). As is seen from this information, Tamerlane arrives in Suniq after Easter, and his appearing there is unexpected for local dwellers. According to the Lunar Calendar, Easter in 1387 should have fallen on April 6-7, and the following week on April 14-15. According to Persian sources, Tamerlane's second invasion in 1387 would have occurred in the beginning of spring, between the facts of spending winter in Karabagh and, after sending the army for invasion against Tokhtamish from the Gogcha Lake area, and of Tamerlane himself starting his invasion against Khara-Mohammad Turkman. According to "Akhali Kartlis Tskhovreba", this segment of time is defined more concretely: "And, when the month of

March came, Tamerlane collected numerous forces and being enraged started toward Kartli... It was the beginning of spring, and it was cold, raining, and snowing". So, it comes out that in 1387 Tamerlane had sufficient time to invade Georgia, and we may consider that this invasion took place between March and the beginning of April.

Considering all of the above, we may say that the information from the Armenian sources supports K. Tabatadze's opinions on Tamerlane's second invasion in 1387 taking place in spring and that the chronological localization of this invasion may be in the month of March 1387.

The main sources of information on the subject of our interest related to Tamerlane's invasions of Georgia also contain other interesting data about Georgia and Georgians. One piece of information refers to establishing a Georgian royal family. Despite the fact that this information does not conform to historical reality either from the viewpoint of known facts or the chronological side, it allows us to consider the imagination of the period and the circumstances of strengthening Bagrationis in Georgia that was spread within certain circles of the XIV-XV centuries Armenia.

Having become Mohammedan, Georgian King Bagrat asks Tamerlane to give him an army in order to return to Georgia and convert his nation to Islam. According to the source, they are: "Dvali, Ossetia, Imeretian, Mengrelian, Abkhazian, Sones, Kartvelis, and Meskhis".

Such information, given in Stephan and Nerses of Metsoph's chronicle and Thomas of Metsoph's history, reflects the inner condition of the country at the end of the XIV century: In Georgia this reveals attempts at decentralization of a single Kingdom and distancing from the King's Government. This represents a new stage in the process of the single Kingdom's destruction, to which were added the destroying invasions of Tamerlane, which helped greatly Georgia's being divided into royal principalities. Maybe, naming "Ossetia" a territorial unit in this list was conditioned not with the point of a certain political attitude toward Georgia in the XIV century but with the strong cultural influence that Ossetia experienced from Georgia since the time of adopting Christianity in the country. Maybe it was this tradition of force with which the Georgian king planned to make Moslem not only his country but Ossetia as well.

After the invasion of Khara-Mohammad Turkman and capturing the town of Vani at the end of 1387, Tamerlane left Trans-Caucasus and returned to Samarkand.

In modern Georgian historiography, scholars share the opinion that Tamerlane's next invasion of Georgia started in the summer of 1394. This time his commanders destroyed Samtskhe; and when they returned back after capturing the fortresses, Tamerlane himself invaded the Aragvi Valley as he expected many of his enemies to be there. Meanwhile Tamerlane learnt that Tokhtamish had crossed Derbend and started an invasion against him. The battlefield was moved to beyond the north of Mount Caucasus. The decisive battle started in summer of 1395 on the banks of river Tergi between Tamerlane and the Khan of Golden Horde Tokhtamish. Tamerlane defeated Tokhtamish severely and destroyed his kingdom.

The Armenian sources at hand do not contain any information about Tamerlane's invasions of Georgia in 1393 or 1394; but there is limited information that proves the presence of Tamerlane and his army in Georgia during the "Five-Year War" period. According to one manuscript's will and addition written in 1400, in 1393 Tamerlane invaded Babylon and destroyed the whole Assyria. From here he again invaded Armenia. After this he passed "The Gate of Hons" or Daruband and started a fierce attack against the King of Hons (Tokhtamish). He conquered the King, destroyed this territory, and defeated the Mongolians. In this war Tamerlane's Army is exhausted from hunger and reduced in number. Gregory of Khlat mentions that the army returned via the "Alanian Gate" and left for its country. In Persian sources there is no mention either of the army returning via the "Alanian Gate", or the difficulties of the army; but there is specific mention that on the way back Tamerlane invaded the nations and countries living on the northern slopes of the Caucasus and having connection with

Georgians. Tamerlane ruined their Christian religious buildings and forced them to become followers of Islam.

One more interesting piece of information is given in Armenian sources related to Tamerlane's invasions of Georgia, particularly one recounting what happened at the end of the XIV century – Georgian King George VII captured the Alinja Fortress that was besieged by Tamerlane's army and released Taher Jalayr.

Georgian King George VII's campaign on the Alinja Fortress was an important event that was documented in its contemporary historical writings. The information about capturing the fortress that was followed by the fierce invasion of Tamerlane in Georgia is also recorded in Georgian, Persian, Spanish, and German sources.

The information on capturing the Alinja (according to Armenian tradition – Ernjak) Fortress by King George VII and the subsequent events is recorded in colophons of Gregory of Khlat, written in different times (1400, 1403) and in “Khmfjuf6fg f9djh7” (Referring to the Sufferings of Our Times). The information on Tamerlane's invasion of Georgia in 1400 is recorded in the colophon of manuscript written in 1401 at Tatev's Monastery. The information on the fact representing the subject of our interest is also kept in the manuscript No. 1801 collection of Jerusalem's Matenadaran and Jerusalem's St. Jacob's Monastery Library manuscripts' collection, as well as in a brief chronicle of Vardapet Kirakos of Rshtunik, the same as Kirakos Banaser (philologist); in the first (covering the years 1257-1424) and the second (covering the years 1392-1665) continuations of “Chronography” by the famous Armenian historian of the XII century Samuel of Ani and in the XVII century historian Arakel of Tavrizi's “History”.

Until the present the Armenian materials describing George VII's campaign against the Ernjak Fortress (Alinja) have never been the subject of researchers' special study despite the fact that it is a rare example of a successful military operation carried out against the cruel invader in the most difficult epoch in the Trans-Caucasian History. We consider that the information recorded in Armenian sources will enrich, from a factual perspective, the overall picture, reinforced by Persian materials.

The Ernjak Fortress was one of the most unreachable and difficult fortresses to capture. It was located in the Sunik area on the right side of the middle of river Ernjak. The fortress was erected on top of a rocky mountain and controlled very well the rather vast lowland stretched around it. The Ernjak Fortress is known from historical records dating from the V century. In this fortress was kept the treasury of the Suinik rulers.

Ernjak was an important strategic site. It was located in the southeast of Nakhichevani and represented one of the connecting points for the main commercial–caravan road between the West and the East. It was precisely at this place where the road from Nakhichevan to Georgia passed.

By the end of the XIV century the owners of the Ernjak Fortress were Jalayrs (the Turkish-Mongolian Dynasty dominating in South Azerbaijan in the second half of the XIV century). In 1386, having been defeated by Tamerlane, Ahmad Jalayr fled from Tavriz and moved his family and treasury to the fortress. According to historical sources, Tamerlane first attempted to capture the fortress in 1386 during his first invasion, but he was not successful even though he besieged the fortress. He initiated another attempt at capturing the fortress the following year. After his invasion of Georgia in 1387, while camped on the Gelakuni (Gogcha) Lake, Tamerlane first defeated and murdered the last representatives of famous Armenian Dopians' Dynasty and then invaded Ernjak but was not able to capture the fortress. After the siege and capture of the Vani Fortress in September 1387, Gregory of Khlat provided information on the Ernjak fortress. According to him, the fortress was under siege by Tamerlane's Army and experienced the most difficult period starting from Eastern (Zatik) until the holiday of St. Cross, i.e. from April 7 to September 26, 1387. But that Tamerlane was

not able to capture the fortress is confirmed by Persian source: in 1387 Tamerlane managed to capture the lower part of the fort with the fortress guards secured in the citadel. Because of unbearable thirst (as they had no more water to drink), the guards were planning to surrender when rain started falling and filled the water reservoirs with water and the garrison changed their decision.

According to Gregory of Khlat, in 1394 Tamerlane captured the Avnik and the Bagaran Fortresses. At the same time, he renewed the siege on the Ernjak Fortress. According to Persian sources, at the end of 1394, when Prince Miran-Shah arrived in Tamerlane's camp, his camp was located in Alinja area. Gregory of Khlat informs us that Chaghatays "erected a solid wall" around Ernjak. The fact of building the solid wall around the fortress is also confirmed in Persian sources. According to Sharaf ad-Din, after defeating Tokhtamish and before returning to Samarkand in 1396 Tamerlane tasked "Hulagu Court" Prince Miran-Shah with capturing the fortress and left him a big army. This latter built a high wall around the fortress so that nobody could enter or leave.

The people conquered in Miran-Shah's territories used the opportunity of Tamerlane's absence to renew the fight against their common enemy. In the Trans-Caucasus the head of this battle was the Georgian King George VII. The King, along with his ally Sidi Ali Shaki (dissatisfied with Miran-Shah), set out to capture the Ernjak Fortress, which had been under Chaghatays' siege for several years. He set free Sultan Taher who had been imprisoned there. He released Taher and initiated special measures for protecting the fortress in the future. In Armenian sources this successful campaign was unprecedented and is considered the greatest victory of King George.

The manuscript kept in the Library under St. Jacob's Monastery of Jerusalem provides extremely interesting information about the battle that took place between Georgians and the Army of Chaghatays after the capture of the Ernjak Fortress. "Georgian King along with 300 warriors was still near the fortress when there came more than 30,000 Chaghatays and laid a siege around them. They were on the bank of the river not ready for battle but they attacked the enemy and unbelievably murdered them and went back". This information complements information recorded in Persian sources: Having been defeated Seif Ad-Din the commander of the besieging army ran away to Tavriz and addressed Miran-Shah for help. The Prince Abubekr headed the additional army coming from Tavriz. Georgians managed to defeat this army also and went back to their country.

According to the same manuscript capturing the Ernjak Fortress by King George VII took place in 1398. This date gives a year difference in comparison with Gregory of Khlat's information. The date of capturing the fortress in Gregory of Khlat's work is recorded in two different colophons and in both places is indicated 1399. The dates 1398 and 1399 should be considered closer to reality rather than the year 1396 cited in the Georgian Chronicle and Vakhushti Batonishvili's work.

Information about King George's capturing the Ernjak Fortress is also recorded in a manuscript of Jerusalem's "Matenadaran", though this story is placed in the period between 1393 and 1400 but does not have a specific date. The same thing is noticed in the works of Kirakos of Rshtunik, the second continuer of Samuel of Ani and Arakel of Tavriz: the story about Alinja is situated in the period between 1392 and 1400. Here we should mention that in the above-listed works the information on capturing Baghdad by Tamerlane is dated by 1393 or 1392, and the invasion of fierce Tamerlane in Georgia is dated by 1400. In this respect there is a small difference with the first continuer of Samuel of Ani. In his work, information about capturing the Ernjak Fortress and Tamerlane's invasion of Georgia are placed during the years 1393-1403.

What conditioned the invasion, which the Armenian authors called "great and unprecedented" victory and because of which Tamerlane again started toward Georgia to invade it? According to the Persian sources, the reason for Tamerlane's invasions of Georgia in 1399-1400 was to spread Islam. Armenian sources indicate that the main reason of this invasion was capturing the Ernjak Fortress by Georgian King and setting free Sultan Taher. According to V. Minorsky, Taher

Jalayr had a matrimonial relationship with Georgians and, in addition, the desire to become the owner of the Jalayrs' treasury should have played a certain role, though we think that it would not be the grounds for starting an invasion into Alinja. We consider more well grounded the opinions (E. Mamistvalishvili, K. Tabatadze, D. Ninidze) that imply a political relationship between Georgians and Jalayrs against Tamerlane.

According to the Armenian sources, when Tamerlane learnt about the Georgian King's action, he was furious. "Because of this reason Tamerlane became furious like a beast and started toward Georgia for the third time, with three times more numerous forces than the armies he had during his first or the second invasions of Georgia". This invasion started in autumn in 1399 and lasted for not less than seven months. In Armenian sources, the invasions of Tamerlane in Georgia in 1399 and 1400 are unified as one invasion.

Under the decision of Kurultai, arranged in Karabagh, Tamerlane again planned to invade Georgia. He camped in Bardav and sent a middleman to George VII. Tamerlane requested that the Georgian King betray Sultan Taher; and, in response, he was promising peace. After George VII's negative answer, Tamerlane invaded Georgia. One of the sites of this broad-scaled invasion was the Aragvi Valley.

One colophon, written in the form of a poem dated by 1400, says: "The Alanian Gate that was locked for a long time was opened, there came a cruel and wicked Tamerlane and all the people were scared. He attacked Georgia, took a great amount of richness and prisoners. The whole country started shivering like a sparrow on a tree branch." As we see, Tamerlane invaded not only the Aragvi Valley, but he reached Dariali, too. This information is also confirmed by the contemporary data of "Dzegli Eristavta".

According to Armenian sources Tamerlane destroyed and murdered Georgians. The number of the murdered people exceeded 100,000, and the number of prisoners was greater than this. This number does not include those people who had been either trampled down by horses or thrown from the rocks.

In Armenian sources is information about inner betraying. According to one piece of information, Tamerlane was led by Georgian *didebulis* (nobles) who brought him into Georgia. King George was obliged to move to Abkhazia. According to Thomas of Metsoph, George VII and his brothers Constantine and David prepared especially for Tamerlane's invasion. They moved all Georgians and Armenians into fortresses, and they themselves were fortified in narrow and unreachable places. Meanwhile, three godless noblemen left the king, came to Tamerlane, and showed him the way. Tamerlane took a number of Christians under his ownership, killed the noblemen, and took the usual people as prisoners. According to Thomas' information, more than 60,000 people became prisoners. Accompanied by 100 men, King George, who survived by chance, penetrated into the middle of the enemy's camp, killed a number of Chaghatays, and after this was sheltered in a fortified location. Tamerlane's army destroyed Georgia, ruined churches, and took prisoners. According to Thomas' information, every five Chaghatays had 20 prisoners. Many of the prisoners were dying on the road; the enemy broke the heads of those who were sick so they would not remain alive. Thomas recorded that he had seen all these events with his own eyes.

There are other sources that describe the misfortune that had fallen upon the country: the enemies harmed the country greatly; destroyed the churches and fortresses; totally demolished Mtskheta - the Cathedral, the town itself and the surrounding places; murdered the men; and took women and children as prisoners. "Not only Christians but the people of other origin and religion pitied greatly these sinless lambs having appeared in the hands of blood-suckers and wild pitiless beasts with human faces".

There is not unanimity among the foreign sources about the siege of the Ernjak Fortress. According to Gregory of Khlat, it lasted 15 years; according to Persian sources it was for 10 years; by Clavijo, it was three years; and in Shiltberger's work it was under siege for 16 years. On the basis of data in the Armenian sources reviewed, we consider that the priority should be given to the number of years indicated in Armenian source, although we should mention that Armenian sources do not inform us about the circumstances and conditions under which Tamerlane captured the Ernjak (Alinja) Fortress.

According to the Persian sources, the guards of the fortress, experiencing extremely difficult conditions, again addressed King George VII for help, and he promised to help them. Having returned from Syria and being in the process of preparation for invasion of Baghdad, Tamerlane, when he learnt about it, immediately sent his commanders to invade Georgia. The guards of the fortress lost their hope of support and, after useless attempts to escape in 1401, decided to obey the enemy. The army, which started to destroy Georgia, camped in Kola field. Meanwhile, Tamerlane also returned from Baghdad and camped in Shamkori field. A diplomatic negotiation was made between Tamerlane and George VII that resulted in the Shamkori Truce, made in autumn of 1401; and thus Georgia was rescued from the next attack of Tamerlane's Hordes.

Chapter III

For the Issue of Correlations between Kartlis Tskhovreba and the Armenian Sources

"Akhali Kartlis Tskhovreba" is preserved until the present in three versions: in Janashvili's version - D; in Chalashvili's version - C; and in Machabeli's version - M. Among them the oldest is the one discovered by M. Janashvili. This list of "Akhali Kartlis Tskhovreba" was added to Janashvili's manuscript later. From studying the paper and the handwriting, researchers decided that this list was written during the period of 1721-1731. Vakhushti Batonishvili's autobiographic additions and guiding comments given in this list proved that the list had passed through the hands of scientist Batonishvili. K. Grigolia thinks that the continuing part added later to Janashvili's version should be considered the best re-written copy, which the commission of the "Scientific Figures", after finishing the work, had immediately sent to Russia for King Vakhtang. To the researcher's mind, the "numerous comments, kept only on the edges of this list and nowhere else" should indicate its official character. Despite this very positive facet of Janashvili's version, it is not complete: the narration is brought only up to 1534. This incompleteness may be filled with Chalashvili's version.

Another version was re-written in Moscow by Eraj Chalashvili. Dependence of this latter upon Janashvili's earlier version is obvious. Because of the small place, the preface was written in small letters in Janashvili's version; in Chalashvili's version the preface is re-written in usual way.

Machabeli's version is the latest one, and examination confirms that it depended on Chalashvili's version. In this list the re-writer included information that was extracted from Machabeli's family chronicle and added to the corresponding parts.

Vakhtang VI had tasked the commission of the "Scientific Figures" to correct in "Kartlis Tskhovreba" the missing places, ruined from earlier times, and describe the history of XIV-XVII centuries. In the preface to the work, attention is given the methodological credo of the commission: "Up to the times of King George, son of the King Demetre Tavdadebuli was written the life of Georgians. And, starting from the time of Bagrat son of King George up to the time of George son of Bagrat was not written anything. And about Bagrat and his son Constantine was written in old books. We have extracted these stories from charters and the Lives of Persians and Armenians; and about

King Alexander and his son King Constantine and up to King Rostom we used the Life of Persians and Chronology and charters. And, after King Rostom the witnesses and participants of wars described the stories”.

For a long time Georgian researchers have been interested in the Persian and Armenian sources that the commission used to describe the XIV-XV centuries and particularly, Tamerlane’s invasions. While discussing the sources used by the commission of the “Scientific Figures” Ivane Javakhishvili demonstrated that these sources are divided into two main groups: 1) local Georgian sources and 2) foreign sources. From foreign sources the Commission especially used Persian historical writings, including “The Lives of Persian and Armenian People”.

The issue of Armenian source (or sources) for “Akhali Kartlis Tskhovreba” and the problem of its correlation with the work of the commission has never become the subject of focused study.

Except for the above-mentioned general information, the indication from Armenian source, we encounter where the narration of Temur’s Chngizide-divine origin finishes and the story of his rise begins, specifically: “By origin Tamerlane was of their breed and was the master of Ulus. Under his will he killed the king of Turks and all his sons, conquered Turkey and was the master of all”. Here Chalashvili’s and Machabeli’s works add: “The life of Tamerlane is described in the Lives of Persians and Armenians in different way and nobody knows which the correct one is.”

In the critical issue of “Kartlis Tskhovreba”, this fragment is put in the scholium and has the following comment from the publisher: “This should be the marginal comment of one of the editors that later the re-writer has included into the text”. Because of the fact that Janashvili’s version is not complete in this place, it is impossible to state whether or not this comment had already been in the edition of the commission of the “Scientific Figures”, or we have to deal with the comment of the editor of Chalashvili’s version that Eraj Chalashvili himself added to the text. In any case, we should not exclude consideration of the fact that the work made by the commission had the list of the used sources, i.e. some particular source of “The Persians Life” was meant and there was also indicated another source of the alternate information – Armenian, the contents of which is familiar to the commission, but in this particular case preference is given to the Persian source.

For the present the information about Tamerlane’s origin and personality in Armenian sources is given in colophons. These pieces of information are very brief and general. More concrete and different information from that of the Persian sources is given in Stephan and Nerses of Metsoph’s chronicle, Thomas of Metsoph’s work “The History of Tamerlane and his Successors”, and in David of Baghesh’s chronicle, which is based on Thomas’ work.

In Stephan and Nerses of Metsoph’s chronicle mention is made that from the beginning Tamerlane used to be the warrior of the Ruler of Tavriz, then he escaped to Samarkand because of some reason and there he became a great robber. He became stronger and carried out his aggressive invasions successfully and finally captured Tavriz. Rather later Thomas of Metsoph retells the same story more broadly. The information recorded in the works of Ibn Arab-Shah and Rui Gonzalez de Clavijo supports the story about the robber past and insidious actions of Tamerlane. If the commission of the “Scientific Figures” had some kind of Armenian source giving similar information, they could have said that “the Armenians have described in different way and God knows, which the correct information is”. Giving priority to Persian sources rather than to Armenian sources regarding the information of Tamerlane’s origin is obvious in both psychological and moral respects: one thing is when the coming of the nobleman of divine origin conditioned “destroying Kartli in the way that it has never experienced”, and another thing is destroying the country by a godless robber.

In “Akhali Kartlis Tskhovreba”, the following reference is given to an Armenian source, which chronicles Tamerlane appearing in Armenia: “He started toward Armenia and arrived. He destroyed the country and ruined the woods, and brought death to people. The life is described here”.

On the basis of this information Ivane Javakhishvili wrote: “Brief information about Armenia has been extracted from ‘The Life of Armenians’, in which everything was narrated in details. Which ‘Life of Armenians’ was the work the “Scientific Figures” had used is not clear yet”, and added that differing from Parsadan Gorgijanidze, who did not have any other source but the Persian one, the “Scientific Figures” had used “The Life of Armenians” and left the narration without unilateral and monotonous Persian nuances.

Discussing the Chubinishvili’s publication of “Kartlis Tskhovreba”, on the basis of the same quotation from “Akhali Kartlis Tskhovreba”, S. Kakabadze noticed that the final author of the continuation of “Kartlis Tskhovreba” used, besides Persian sources, Armenian source and Georgian materials in this part. “Using the Armenian materials (this materials should have been Thomas of Metsoph’s historical work) is also indicated in the text itself”.

Among the Armenian sources that inform us about the first invasion of Tamerlane in Armenia and his destroying the country, the volume and factual nature of the information again and again may be distinguished in the work of Thomas of Metsoph. Moreover, this work is the only one among the Armenian writings of the XIV-XVI centuries known at present that may be called “The History”. The authors of “Akhali Kartlis Tskhovreba” inform us in the preface that they have used the “Life of Armenians” or the History.

“Akhali Kartlis Tskhovreba” created by the commission of the “Scientific Figures” tasked by Vakhtang VI, contains the information about making Bagrat V a prisoner, his conversion, and later his return to Georgia. Neither in the text nor on the edges of the work are there indications about the source used by the commission while narrating this story. But, yet in the XIX century, when, with the help of the French works of Felix Neve and Marie Brosset, Georgian researchers were able to use the information recorded in Thomas of Metsoph’s works about Tamerlane’s invasions of Georgia, they paid attention to similarities between the information kept in Georgian historical work and the work of Thomas of Metsoph relative to Tamerlane’s making Bagrat V a prisoner and setting him free.

With respect to factual information in the work of the XV century Armenian historian and in the work made by the commission of the “Scientific Figures”, the works are similar but the information in “Akhali Kartlis Tskhovreba” is more wide and diffusive.

Marie Brosset considered the information from both reliable but he did not address the issue of correlation between these pieces of information.

Dimitri Bakradze first raised this issue while commenting on the corresponding information with the help of Vakhushti Bagrationi’s work “Akhali Kartlis Tskhovreba”: “Here we may add that the narration by Thomas Metsoph, i.e. destroying Georgia by Tamerlane, making Bagrat a prisoner, forcibly converting him to Islam and later destroying Tamerlane’s army of 12,000 warriors by Bagrat and his son George shows that Thomas either used Georgian source for this information, or he has seen with his own eyes the narrated facts. Thomas died in 1448, so he would not have been the contemporary to these events. So, we consider the first idea is correct”.

L. Melikset-Beg remarked in the preface of the letter about Georgia attached to Thomas of Metsoph’s work that S. Kakabadze’s opinion ‘a priori’ might be considered. However, the narration according to the continuation of “Kartlis Tskhovreba” differs from that of Metsoph’s information, especially in dates. Later he added that from Thomas of Metsoph’s information “the narration in Georgian sources slightly coincides with the information about destroying Tbilisi by Tamerlane in 1394”.

Discussing the fact of making Bagrat V a prisoner, as we have seen above, Ivane Javakhishvili reviewed the information from Georgian and Armenian sources and came to the conclusion that this information of “Akhali Kartlis Tskhovreba” should be coming from Thomas of Metsoph’s work.

From the above-given quotations offered by the researchers, three different ideas emerged: The information appears in Thomas of Metsoph's work on the basis of some Georgian sources; there is no correlation between "Akhali Kartlis Tskhovreba" and Thomas of Metsoph's work; and "Akhali Kartlis Tskhovreba" used Thomas of Metsoph's work as a source.

Dimitri Bakradze expressed the above-mentioned opinion in 1885. From that time until the present, there does not exist any Georgian historical work of the XIV-XV centuries that includes similar information; and it might be Thomas of Metsoph's source that is used to describe this event. It is known today that Thomas of Metsoph was born in 1378 and that he was the witness to or, more correctly, later was the contemporary of the events described by him. Added to this, besides his own memoirs and the stories learnt from others, Thomas of Metsoph had and had used as a source the chronicle of Armenian ecclesiastic figures Stephan and Nerses of Metsoph, in which, excepting the events developed in Armenia, were described the stories of Tamerlane's invasions of Georgia and the events developed after making Bagrat V a prisoner.

Ignoring the idea of correlation between Thomas of Metsoph's work and "Akhali Kartlis Tskhovreba", L. Melikset-Beg paid attention to the fact of variance between the chronological frames of Georgian and Armenian sources. The Armenian historian recounts the event representing the subject of our interest under the date 1387, and the commission of the "Scientific Figures" recounts the same story as if it happened in 1393.

It is interesting to consider what similar conditions might exist in this respect between "The Life of Persians" and "Akhali Kartlis Tskhovreba", which was used by the commission of the "Scientific Figures" when writing this part of the work. D. Katsitadze stated that the commission of the "Scientific Figures" used Nizam ad-Din Shami's and Sharaf ad-Din Ali Yezdi's "Zafarnamas". Among them, the former Nizam ad-Din Sham was Tamerlane's contemporary, and his work takes the central place in the historiography of Temurians' epoch. In Shami's "Zafar-Namees", the author indicates that Tamerlane captured Tbilisi in autumn of 'hijra' 788 (=1386). So, despite the fact that the authors of "Akhali Kartlis Tskhovreba" had at hand the high quality Persian source, in which the date of capturing Tbilisi is identified, they still indicate the year as 1393.

Perhaps, in the version of Nizam ad-Din Shami's work used by commission, there may have been a reason for not indicating the date but we may say the same about the Armenian source. Thus, we consider that an argument about date variance would not be sufficient to ignore the idea of correlation between Thomas of Metsoph's work and "Akhali Kartlis Tskhovreba".

Acknowledging the above-mentioned, we consider that the opinion expressed by Iv. Javakhishvili that the information recorded in the work of the commission of the "Scientific Figures" about making Bagrat V a prisoner and the events developed after this fact comes from of Metsoph's source, is correct.

We think that the authors of "Akhali Kartlis Tskhovreba", who worked with limitations of extremely poor sources while describing the time of Bagrat V's reign, used "The Life of Persians" as the main source for their work and that they used information from the source "The Life of Armenians", which exactly corresponds to their demands for content and reliability.

One additional aspect that, to our mind, should be discussed in the context of correlation between Georgian and Armenian historical sources, is connected with the Alinja (Ernjak) Fortress.

In the work of Vakhtang VI's commission of the "Scientific Figures" the information about Sultan Taher and the Alinja (Ernjak) Fortress gives quite different picture. First of all we should mention that, according to this information, Sultan Taher and the Alinja (Ernjak) Fortress are not related with each other. In "Akhali Kartlis Tskhovreba" during the narration of Tamerlane's invasions of 1400, about Taher is written: "Then there was Sultan Taher in the country of Jalais, Mohammedan by religion. When Tamerlane came to his country Taher Sultan opposed him and caused much harm

to Tamerlane's people. And later he was not able to fight against him and came to King George. King George received him with great respect and listened to him retelling about his condition". But when King George decided to reconcile and obey Tamerlane, Sultan Taher asked him not to reconcile with Tamerlane. But the King did not listen to him and sent a man (Mohammedan Ismail) to tell him that he was going to obey him..."

In "Akhali Kartlis Tskhovreba", Tamerlane's invasion in 1401 to capture the Ernjak Fortress is described: "They started and came up to the Ernjak Fortress, which was captured by Georgian King and stayed around the fortress for such a long time that the people inside the fortress were so much worried that they came out and obeyed the enemy and abandoned the fortress. The guards of the fortress came and took the head of the fortress to Tamerlane". One more piece of information refers to the subject interesting for us. Particularly, it is related that after capturing Baghdad in 1401 Tamerlane returned to Tavriz and from there he started toward the Alinja Fortress with numerous forces and camps." In the work of the commission of the "Scientific Figures" it does not seem that Erinjag and Alinja were identified.

In this respect, the same condition exists with the Vakhushti Batonishvili's work "Description of Georgian Kingdom". Identification of Erinjag and Alinja is not given even here. Besides, both names of the fortress are deformed: Alinja is given in the form of Alijan and Erjak – in the form of Erijan. We can say, though, in favor of Batonishvili's work that the story of setting free Sultan Taher from Alinja Fortress and Tamerlane's becoming furious is given correctly. According to Vakhushti, George VII brought Ossetians, Caucasians, and Durdzüks "and led the gathered warriors and came up to the Fortress Alijan, entered in there and set free Sultan Tir from being prisoner of Temur". Near this place, on the edge of the page, Vakhushti made the following addition: "The Chronicle of Armenians prove this fact about King George".

Thus, besides the main source, which he used during description of Tamerlane's invasions, Vakhushti had "The Chronicle of Armenians", in which the Ernjak Fortress is mentioned under the name Alinja. In this respect, there are outlined two groups in the Armenian sources reviewed by us above: colophons, manuscripts of Jerusalem's Matenadaran and of St. Jacob's Monastery, the first continuer of Samuel of Ani's work in which the fortress is mentioned under the name Ernjak. And, in the works of Kirakos of Rshtunik, second continuer of Samuel of Ani and Arakel of Tavrizi, the fortress is given under the name Alinja. The two last authors used Rshtunik's Chronicle as a source. Thus, we think that The Armenian Chronicle used by Vakhushti should be the work of Kirakos of Rshtunik, the author of the XV century, or the author depending on him. This opinion is supported by the fact that, as we have mentioned above, in the works of Kirakos of Rshtunik and the authors depending on him, the exact date of capturing the Alinja Fortress by George VII is not indicated and this story is included in the place where are given the events of 1392-1400. Vakhushti Batonishvili relates the description of the events connected to Alinja to the year 1396. To our mind, if he had some source with a concrete date, he would indicate it in his work.

Conclusion

In the given qualification work is presented the whole spectrum of the Armenian historical sources surviving from the XIV-XVII centuries – colophons, small chronicles, and narrative sources, where is kept the information on Tamerlane's invasions of Georgia.

The information from Armenian sources is combined with the materials from Georgian and foreign sources. On the basis of this combination, some issues related to the history of the XIV-XV century Georgia are highlighted and specified.

The information from Armenian sources supports the opinion expressed in Georgian scientific literature that, during Tamerlane's first invasion in 1386-1387, he invaded Georgia twice: for the first time in 1386, and for the second time – 1387. At the same time according to “Akhali Kartlis Tskhovreba” and Persian sources the chronological frame of invasions is specified as spring. Particularly, we may consider the mid-April of 1387 as the upper limit for this invasion.

The Armenian sources do not include any information about Tamerlane's invasion in Georgia in 1394 but they relate that after defeating Tokhtamish in 1395 Tamerlane's army returned to Trans-Caucasus through the “Alanian Gate”.

The Armenian sources inform that the reason for Tamerlane's invasion of Georgia in 1400 was George VII's successful expedition to the Fortress Ernjak (Alinja), besieged for years by Tamerlane, and the effort to set free Taher Jalayr. According to this information, the invasion lasted from autumn till spring, not less than seven months. So, Armenian authors think of the invasion in late autumn of 1399 in Khimshia Valley and the broad-scale invasion in Georgia, which took place the following year as one single invasion.

In order to address the correlation among Armenian historical sources of the XIV-XV centuries and Georgian narrative sources of the XVIII century, “Akhali Kartlis Tskhovreba” and Vakhushti Batonishvili's work “Agtsera Samefosa SaqarTvelosa”, the researcher asserted that the commission of the “Scientific Figures” was familiar with Thomas of Metsoph's historical work describing the events that developed after Tamerlane made Bagrat V a prisoner and used Thomas of Metsoph's corresponding information.

While describing Tamerlane's invasion, Vakhushti Batonishvili used his main source and used the XV century Armenian figure Kirakos of Rshtunik's chronicle (or any historical work depending on it) as another source, in which was described George VII's invasion over the Alinja Fortress.

Based on the research above, we conclude, that the “Chronicle” of Stephan and Nerses of Metsoph, as well as the “Chronicle” of Kirakos of Rshtunik, are important sources for the study of the XIV-XV centuries Georgian history.

The List of the Works Published about the Dissertation Work

1. Armenian Historical Sources of Tamerlane's First Invasions of Georgia, Bulletin of the Georgian Academy of Sciences, v. 160,N2, Tbilisi, 1999, pp.392-395.
2. The XV Century Armenian Chronicle about Tamerlane's Invasions of Georgia, The Works of the Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, 341, ISSN 1512-1380, Oriental Studies, Tbilisi, 2002, pg. 343-350
3. Information of the XIV-XV Century Armenian Sources about Tamerlane's First Invasions of Georgia, Georgian Diplomacy, 11, Tbilisi, 2004, pg. 578-611.
4. Information of Armenian Sources about Capturing the Alinja Fortress by George VII, Georgian Ancient Monuments, 6, Tbilisi, 2004, pg. 180-195.